Katona Csilla

A kétnyíltszótagos tendencia a magyarban*

A kétnyíltszótagos tendencia a szavak hangszerkezetét módosító hangváltozási folyamatok közé tartozik. Részletes bemutatását az alábbiakban két síkon igyekszem elvégezni. Előbb összefoglalom a szakirodalomban az e változás kapcsán megfogalmazott eredményeket, majd szembesítem azokat az általam feldolgozott korpusz tanulságaival. Minthogy pedig a változási folyamatot többféleképpen is minősítette a nyelv-, azon belül a hangtörténetírás, szólni kívánok a hangtörvény és a hangváltozási tendencia fogalmának, nyelvelméleti hátterének a kérdéséről is. A változási folyamat jellemzésekor tekintettel leszek továbbá azokra a fonológiai-fonetikai jellegzetességekre is, amelyek megítélésem szerint a változás lezajlását befolyásolhatják.

1. A kétnyíltszótagos tendencia az a változási folyamat, amelynek során egy három vagy több szótagos szóban, ahol két vagy több nyílt szótag követi egymást, a magánhangzó a második vagy valamelyik további nyílt szótagból kiesik (E. ABAFFY 2003: 333). A változással a 20. század elejétől kezdődően — a hangtörténeti kutatások előtérbe kerülésével párhuzamosan — többen is foglalkoztak a magyar nyelvtörténetben, később azonban e folyamat (mint a hangtörténeti vizsgálatok általában is) kikerült a nyelvészeti kutatások homlokteréből. Legújabb nyelvtörténeti tankönyvünk is csak meglehetősen szűkszavúan, néhány sorban nyilatkozik a változásról, s a szemléltetésére csupán egy-két közszói példát idéz: szl. *sluga* > m. *szologa* (vö. 1222: *Zuluga* szn.) > *szolga;* szl. *malina* > m. *málna;* szl. *palica* > m. *pálca* (E. ABAFFY 2003: 333).

A változást elsőként HORGER ANTAL írta le 1911-ben, emiatt egy ideig *Horger-törvény*-ként is szokás volt utalni rá. HORGER célja a módosulás szabályainak leírása és eseteinek tipizálása volt, s vizsgálatába olyan adatokat vont be, amelyekben a változás a szótő belsejét érintette (1911: 2). Elsőként a *malina* > *málna* típusú, szláv eredetű közneveken mutatta be a módosulást (1911: 3), majd utalt arra is, hogy különösen gyakori e jelenség a helynevekben, amire példaként a *Bistrica* > **Bisztirica* > *Besztërce, Rabica* > *Rábca, Glenica* > *Gëlënica* > *Gelënce, Jablanica* > *Ablonca, Regovica* > *Regőce, Topolica* > *Tapolca, Tra-*

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

novica > *Tarnóca* névalakokat említette. Latin jövevényszavak és jövevénynevek körében is kimutatta a változást, amint ezt a *capitulum* > *káptalan, dezima* > *dézsma, Caterina* > *Katalina* > *Szent Katolna, Veronika* > *Veronka* adatok példázhatják (1911: 4). Tanulmányában HORGER ANTAL kitért a kieső magánhangzó jellegére, amely a legtöbb esetben felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzó lehetett. Megemlítette továbbá azt is, hogy milyen hangok mellől eshetett ki a magánhangzó, s melyek mellől nem: *ny* és *ly* előtt, valamint *cs–r* és *zs–r* közül például nem esett ki a vokális a nyílt szótagból (1911: 48). Tárgyalta ezen túlmenően a szótagviszonyokat és a változás kronológiai jellemzőit is. A változás időbeli lefolyási ütemének megállapításához elsősorban a nyelvemlékek adataira támaszkodott, többek között Árpád-kori oklevelek, Anonymus gestája, a Halotti beszéd és a Königsbergi töredék adatai képezték a vizsgálata forrásanyagát. Ezek alapján a jelenség kezdetéül a 12. századot határozta meg, a végét pedig a 15. században jelölte ki, s ennek megállapításához a különböző nyelvekből átvett jövevényszavak vallomását hozta fel igazoló adatokként (1911: 46).

A változási folyamat kutatástörténetében HORGER ANTAL munkássága végig jelentős maradt. Első idevágó írásának megjelenése után több kisebb munkájában is visszatért e változásra, s bizonyos kérdésekben a korábbi megfigyeléseit is pontosította (lásd ehhez 1913: 111). De nemcsak hangtörténeti szempontból utalt a jelenségre, hanem tőtani, alaktani kérdések tisztázásához is felemlegette időnként a kétnyíltszótagos „hangtörvényt" (lásd például 1944: 266).

HORGER arra is felfigyelt, hogy bizonyos szavak nem kerültek bele a változás hatósugarába. 1942-ben írt dolgozatában a *katona* szót tanulmányozta. Ez a lexéma azért érdekes, mert „Árpád-kori jövevény lévén, és hangalakja szerint is alá lévén vetve a kétnyíltszótagos hangtörvény hatásának, második szótagbeli *o* (vagy akár már ennél korábbi *u*) hangjának ki kellett volna esnie" (1942: 336). Konklúzióként arra a fontos körülményre is rámutat a *katona* szó apropóján, hogy „ennek a hangtörvénynek a hatása sem volt egészen kivételnélküli" (1942: 337).

Hangtörténeti monográfiájában BÁRCZI GÉZA *kétnyíltszótagos tendencia*ként nevezte meg a folyamatot, s a rövidmagánhangzó-rendszert érintő legfontosabb változások között tárgyalta a jelenséget. Álláspontja szerint a folyamat lényege abban áll, hogy „három- vagy többtagú szóban, ha két nyílt szótag van egymás mellett, a másodiknak, a három esetében néha a harmadiknak a magánhangzója eltűnt, föltéve, ha rövid volt" (1958: 77–78). A kieső magánhangzók tulajdonságait illetően pedig azt hangsúlyozza, hogy az „eltűnés minden magánhangzót érhet, de különösen gyakori magas, valamint középső nyelvállású hangzók esetében" (1958: 78). Véleménye szerint a tendencia a 12–14. században érte el csúcspontját, de régebbi és későbbi adatokban is kimutatható. Nyomait az ősmagyar korban is felfedezhetjük: a korai ómagyar kori nyelvemlékek *szerelem*^{ü} és *hotolm* szavainak kialakulásával példázza ezt az — adatokkal egyébként nem do-

kumentálható — ősmagyar kori folyamatot. De a változás nem szűnt meg az ómagyar kor után sem, az olyan fiatalabb alakok bizonyítják ezt, mint a *gyerekőc* > *gyerkőc, cseleküvés* > *cselekvés, hajadon* > *hajdon* stb. (1958: 78–79). Munkájában BÁRCZI az ómagyar hangfejlődés általános jellemzését adva e változási folyamat indukáló tényezőiként fonológiai érvekre is rávilágít: „A kétnyíltszótagos tendencia olyan mássalhangzó-torlódásokat teremtett, melyek zeneileg kellemesek, mert a szótagok egyhangú sorát tarkítják, a beszédfolyamatot változatosabbá teszik, az időmérték-ritmus kifejlesztéséhez hozzájárulnak anélkül, hogy kedvezőtlenné tennék a magánhangzók és a mássalhangzók arányát" (1958: 144–145).

A változás hasonló leírását találjuk meg a BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN szerkesztette A magyar nyelv története című egyetemi tankönyv hangtörténeti fejezetében, amely ugyancsak BÁRCZI GÉZA munkája. Az itt lévő meghatározás némiképp azonban el is tér a korábbitól: „három vagy többtagú szóban, ha — a szó utolsó szótagját nem számítva — két nyílt (azaz magánhangzóra végződő) szótag van egymás mellett, a másodiknak, három egymást követő nyílt szótag esetében olykor a harmadiknak a magánhangzója eltűnhetik, föltéve ha rövid. Fontos ugyanakkor hangsúlyoznunk, hogy ez a pusztulás bármely magánhangzót érhet, de különösen gyakori magas, valamint középső nyelvállású magánhangzók esetében" (BÁRCZI 1967: 167). A tendencia produktivitásának idejéről és magáról a jelenség okáról e helyütt azt találjuk, hogy ez „az ómagyar korszakban éri el talán a csúcspontját; ekkor gyorsul nagymértékben a beszédiram, s növekszik a hangsúlyos szótag nyomatéka, ugyanis ezek a változás közvetlen okozói" (i. m. 168).

Amint arra a korábbiakban már utaltam, maga HORGER ANTAL is felhasználta kutatásában a hangtani mellett az alaktani kérdések tisztázásához is ezt a változási folyamatot. Ez a szál a legújabb nyelvtörténeti, alaktörténeti témájú munkákban ugyancsak előkerült. A magyar nyelv történeti nyelvtana című összefoglaló kézikönyv első kötetének igetövekről szóló fejezetében ZELLIGER ERZSÉBET arra mutat rá, hogy az ősmagyar kor kezdetén lévő tőrendszer kialakulásában a kétnyíltszótagos tendenciának komoly szerepe lehetett: „a kétnyílszótagos tendencia, mely alighanem minden nyelvtörténeti korszakban működött, a feltételes módjel, vagy más testes toldalék előtt, illetve tovább toldalékolt szóalakokban morfémahatáron is érvényesülhetett, és ezzel igen korán keletkezhettek csonka tövek" (1991: 41). A teljes tövek használati köre az analógia mellett a kétnyíltszótagos tendencia hatósugarába is belekerülhetett, mert a csonka tövek kialakulása utáni nyelvállapotban, az ősmagyarban a toldalékok nagy része továbbra is a teljes tőhöz járulhatott. Ezt a sajátosságot a kétnyíltszótagos tendencia bizonyára hamar kikezdte, így a korai ómagyar korszakra már nem minden toldalék előtt található teljes tő (ZELLIGER 1991: 43). Az ősmagyar kori tőtani változások kiin-

dulása és legfőbb mozzanata a csonka tövek kialakulása volt, noha a nyelvi rendszeren belüli elterjedésük hosszú fejlődés eredményeként valósult meg. A tővégi magánhangzó eltűnésének, s ily módon a csonka tövek kialakulásának több okára is rámutathatunk: a hangsúlytalan helyzet folytán abszolút tővégén éppúgy megtörténhetett a magánhangzó elnémulása, mint ahogyan kieshetett a toldalék előtt a kétnyíltszótagos tendenciának köszönhetően (vö. ZELLIGER 1991: 47).

A hangtörténeti kutatásokban a kétnyíltszótagos tendencia mögött álló okok tisztázására is figyelmet fordítottak nyelvtörténészeink, s más-más nézőpontot alkalmazva igyekeztek a mozgatórugókat feltárni. GOMBOCZ ZOLTÁN artikulációs tényezőket vélt meghúzódni a nyílt szótagbeli magánhangzó kiesése mögött (1922/1997: 97–98). BÁRCZI GÉZA indítékként elsősorban a hangsúlyt jelölte meg, tudniillik a dinamikus első szótagi hangsúly után erős intenzitáscsökkenés áll be, amelynek aztán a nyíltszótagbeli rövid magánhangzó áldozatul esik. Ezért arra mutatott rá, hogy amióta van dinamikus hangsúly a magyarban, ilyen magánhangzó-kiesések mindig is létezhettek (1958: 79). KUBINYI LÁSZLÓ is a hangsúly szerepét emelte ki mint befolyásoló tényezőt, s magyarázatába a rokon nyelveket is igyekezett bevonni, emellett pedig ő is összefüggést vélt felfedezni a véghangzó eltűnése és a kétnyíltszótagos tendencia között. Feltűnő ugyanis szerinte, hogy éppen az első szótagot hangsúlyozó finnugor nyelvekben és közülük különösen azokban jelentékeny a nyílt szótagi kiesés, amelyekben a véghangzók eltűnése is előre haladt: így például a vogulban, az osztjákban, az észtben és a lívben (1958: 222).

A magyar nyelvészeti szakirodalomban többen is felhívták a figyelmet arra, hogy a kétnyíltszótagos tendencia és a tővégi vokálisok eltűnése között kapcsolat tételezhető fel. A hangtörténeti változások között lévő összefüggésekre mutatott rá KUBINYI LÁSZLÓ is, s többek között rávilágított arra a fontos körülményre, hogy az abszolút szóvégi helyzet néhány esetben megfelelhet egyszersmind annak a helyzetnek, amelyben megtörténhetik a második nyílt szótagi kiesés, s ez a folyamat ily módon gyakran hozzájárulhatott a véghangzók eltűnéséhez (1958: 218–219). Ezáltal pedig a nyílt szótagi kiesés nemcsak az eltűnésre ítélt szóvégi magánhangzókat érinthette, hanem — ott, ahol erre okot adtak a szólam szótagviszonyai — a szó belseji helyzetbe került tővéghangzókat is. A két hangtörténeti változás hasonlóságának okát leginkább a magyar nyelv hangsúlyviszonyaiban véli KUBINYI felfedezni (1958: 222). PAPP ISTVÁN pedig egyenesen úgy tartja, hogy „a rövid magánhangzók eltűnése […] nemcsak szóvégi helyzetben hatott, hanem az ősmagyar kortól kezdve érvényesülő tendencia volt a szó belseji nyílt szótag rövid magánhangzójának kiesése is a Horger-törvény értelmében" (1963: 292).

Elődeihez hasonlóan BALÁZS JÁNOS ugyancsak párhuzamot von a véghangzók eltűnése és a kétnyíltszótagos tendencia jelensége között. Ő a **papo-nott* >

*papnott, *embere-nek* > *embernek* toldalékolt alakulatokban a második, illetve a harmadik nyílt szótagbeli magánhangzó kiesését a tőséghangzó eltűnésével magyarázza. A tőelem eredeti véghangzójának eltűnése egyet jelentett a második vagy a harmadik nyílt szótag magánhangzójának eltűnésével, vagyis a kétnyíltszótagos tendencia jelentkezésével. Ez pedig szerinte azt jelenti, hogy „a tárgyalt tendencia nem oka, hanem következménye volt a fenti alakulatokban bekövetkező változásoknak" (1967a: 72). Az *oroma* > *orma* típusú alakok terjedésének ejtésbeli akadályai nem lehettek, ez a típus pedig a véghangzók lekopásával gyakoribbá vált, egyre nőtt az olyan esetek száma, amelyekben a kétnyíltszótagos tendencia érvényesült (1967a: 73).

BÁRCZIhoz és KUBINYIhoz hasonlóan NYIRKOS ISTVÁN is kiemeli a hangsúlyt mint indukáló tényezőt. Meglátása szerint az erős első szótagi nyomaték miatt a második szótagbeli hangsúlytalan helyzet kedvezett a magánhangzók kiesésének, azaz „lazíthatta" a V-CV, CV-CV, V-CV-CV-féle szótagszerkezetek merev megőrződését (1993: 101). NYIRKOS emellett felveti annak a lehetőségét is, hogy a második szótagbeli magánhangzó-betoldás tulajdonképpen egykorú lehet a kétnyíltszótagos tendencia érvényre jutásával, s annak ellentett — más néven reciprok — fejleményeként jelentkezhetett (i. m. 109).

A fentiek összegzéseként arra mutathatunk rá, hogy a kétnyíltszótagos tendencia kutatástörténetében több fontos kérdést is érintettek nyelvtörténészeink. A kieső magánhangzó jellege például éppúgy lényeges szempontként jelentkezett a vizsgálatokban, akárcsak a változás kronológiai jellemzői. Maga HORGER ANTAL pedig azt is megfigyelte, hogy mely hangok közül eshettek ki a magánhangzók, s melyek közül nem, azaz milyen mássalhangzó-kapcsolatok jöhettek létre a változás következtében. S végezetül a változást indukáló, befolyásoló tényezőkkel is többen foglalkoztak. Ezek mellett más változási folyamatokkal is összefüggésbe hozták a kétnyíltszótagos tendenciát. Az eddigiekben kirajzolódott kérdésköröket a továbbiakban természetesen én magam is érintem, de emellett további új vizsgálati szempontokat is be kívánok vonni az analízisbe. Feltétlenül indokoltnak tartom többek között a nyílt szótagbeli magánhangzó kiesése után kialakuló mássalhangzó-kapcsolatok beható elemzését, ahogyan a tendencia esetleges területi jellemzőinek ábrázolására is figyelemmel leszek. A változással összefüggő fonológiai kérdésekre ugyancsak kitérek. A felmerülő problémákra az ómagyar kori helynevek és a jelenkori tájszavak tanulságait elemezve igyekszem választ adni.

A vizsgálataim során arra a helynévi és tájnyelvi elemekből összeállított adatbázisra támaszkodom, amelyet egy szélesebb jelenségkörnek, a szavak és a nevek hangszerkezetét érintő változásoknak a leírásához állítottam össze, s amely jelenleg 1250 ómagyar helynévi és 1300 jelenkori tájszói adatot tartalmaz (a korpuszról és forrásairól részletesen lásd KATONA 2016). Ezek közül a kétnyíltszótagos tendenciával meglehetősen nagy számú nyelvi elem, 545 ómagyar kori helynév és

100 jelenkori tájszói variáns hozható nagy valószínűséggel összefüggésbe. Valamennyi itt következő elemzési szemponthoz ez a szóállomány szolgál forrásul.

2. A részletes analízis előtt szükségesnek tartok a hangváltozások általános jellegét érintő rövid kitérőt tenni. Ezt az indokolja, hogy — amint jeleztem — az itt tárgyalt jelenséget, hangváltozási folyamatot nem egyneműen ítélték meg a hangtörténészeink, s más-más terminussal illették a hangtörvénytől a hangváltozási tendenciáig. Ez persze nyilvánvalóan nem volt független az adott tudományelméleti, nyelvelméleti közegtől, így erre e helyütt is külön figyelmet kell fordítanunk.

A *hangtörvény* terminus megjelenéséhez egészen a 19. század második feléig kell visszanyúlnunk, amikor is August Schleicher az összehasonlító-történeti nyelvészet képviselőjeként megírta a nyelv lényegéről vallott elveit a Die darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft (A darwini elmélet és a nyelvtudomány, 1865) és az Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen (A nyelv jelentősége az ember természettörténeti fejlődésében, 1865) című műveiben. A korban nagy hatású darwini szemlélet mintájára Schleicher a természettudományok által alkalmazott objektív és egzakt módszereket kívánta a nyelvészeti vizsgálatokban meghonosítani. A nyelvet egyfajta természeti produktumként tekintette, amelynek fejlődése az emberektől független, és sokkal inkább a biológiai fejlődéstörvényeknek megfeleltethető törvények irányítják. Az ő felfogásában a nyelv minden mozgása és fejlődése, elsősorban is az alaktani és a hangtani változások az ún. hangtörvények útján megy végbe (lásd ennek értékelését részletesen MÁTÉ 1997: 65). A népszerű elméleteket, felfogásokat a hazai nyelvtudomány képviselői is igyekeztek magukévá tenni. Ennek jeleként Magyarországon az 1870-es években bontakoztak ki előbb a finnugrisztikai kutatások Budenz József és tanítványai (köztük Simonyi Zsigmond) jóvoltából, majd a századforduló éveire már — részben éppen Simonyi Zsigmond kutatásai révén — a magyar nyelvészet kérdései kerültek előtérbe (MÁTÉ 1997: 83).

Időközben (ugyancsak az 1870-es években) a lipcsei egyetemen az összehasonlító-történeti nyelvészet egy új iránya kezdett feltűnni. A csoport fiatal kutatóit gúnyosan „újgrammatikusoknak” nevezték, amely elnevezés azóta meghonosodott a nyelvtudományban, és elveszítette eredeti negatív konnotációját. Az újgrammatikus nézetek hazánkban is igen hamar elterjedtek: Simonyi Zsigmond és Gombocz Zoltán rövidesen már az újgrammatikus szemléletnek megfelelően vizsgálták a magyar nyelvet (Gombocz Zoltán és az újgrammatizmus kapcsolatához lásd bővebben FEHÉR 2013). Az új irányzat képviselői leginkább az August Schleicher-féle biológiai felfogás ellen léptek fel, s tulajdonképpen az összehasonlító nyelvészet megújítását tűzték ki célul. A nyelvet az egyén pszichofizikai és fiziológiai tevékenységeként fogták fel, s állandóan változó és mozgó rendszerként kezelték, s ezért a nyelvtudomány szinte kizárólagos feladatát a történeti

vizsgálatokban határozták meg. S bár a nyelvfejlődés folyamatában a pszichikai tényezőket helyezték előtérbe, mégis a hangváltozások törvényszerűségét hangsúlyozták. A nyelvi változásokban két erő működésének tulajdonítottak jelentőséget, a fizikai vagy mechanikai hangváltozásoknak (hangtörvényeknek) és a pszichikai jellegű analógiás változásoknak. A már korábbról ismert hangtörvény fogalmat az újgrammatikusok valamelyest módosították, egzaktabb jelleget adtak a fogalomnak. August Leskien 1876-ban kimondta a hangváltozások kivételtelenségének elvét. Ez tulajdonképpen azt jelentette, hogy a hangváltozások következetesen, szinte törvényszerűen, kivétel nélkül azonos módon mennek végbe a beszélő közösség minden tagjának nyelvében az adott idő- és térbeli viszonyok közepette minden szóra kiterjedve. A gyakorlati, empirikus kutatások azonban viszonylag hamar megcáfolták a hangtörvények kivételnélküliségét. A századforduló éveire ezért a kutatók módosítottak is ezen a meglehetősen merev állásponton, és sokkal inkább a hangtörvények tendenciajellegét igyekeztek hangsúlyozni (lásd ehhez összefoglalóan MÁTÉ 1997: 87–93, 113, a terminushasználat magyar vonatkozásairól pedig FEHÉR 2013: 142–143).

Ezt a szemléletváltást az általam vizsgált hangváltozás kapcsán is nyomon követhetjük. A módosulásra egy ideig első leírója, megfogalmazója után — a korban szokásos gyakorlat mintájára (vö. pl. Grimm-törvény) — *Horger-törvény*-ként, vagy a működése után *kétnyíltszótagos törvény*-ként volt szokás utalni. Azt azonban, hogy a második nyílt szótagbeli magánhangzó nem minden esetben esik ki, azaz a változás nem kivétel nélküli, már maga HORGER ANTAL is észlelte (vö. 1942), ennek ellenére mégis a *Horger-törvény* elnevezés terjedt el e a szakirodalomban. A 20. század közepén megjelent szakmunkák azonban — immáron éppen azt hangsúlyozva, hogy a változás nem kivétel nélküli — a *kétnyíltszótagos tendencia* kifejezést használják, ahogyan ma is ez a terminus az általánosan elfogadott. Írásomban én magam is ez utóbbi terminust alkalmazom azzal együtt is, hogy a *kétnyíltszótagos tendencia* elnevezést sem tartom túl szerencsésnek, minthogy a változás jellegét nemigen adja vissza (sőt némileg félre is érthető).

3. A kétnyíltszótagos tendenciát azonban nem tekinthetjük egynemű folyamatnak. Az elsődleges és másodlagos alakok szerkezeti analízise során ugyanis több altípus is kirajzolódni látszik. Úgy vélem, hogy a jelenséget az adatok szótagszáma és szótagszerkezete szerint csoportosítva mutathatjuk be a legkézenfekvőbb módon, azt is figyelembe véve, hogy a változást három és négy szótagból felépülő szavak és nevek között egyaránt kimutathatjuk.

A vizsgálat leírása előtt azonban egy fontos megjegyzést az adatok felhasználásával kapcsolatosan feltétlenül tennünk kell. Az adatbázisban nagy számban előforduló azonos alakú vagy azonos lexikális egységet tartalmazó helynevek (mint például a *-teleke* > *-telke* utótagú kétrészes nevek, vagy az *Ároki* > *Árki, Péteri* > *Petri, Németi* > *Nemti, Telekesd* > *Telkesd* típusú névformák) esetében

különböző adatkezelési elvet alkalmazok. Az utótagjukként közszói elemet tartalmazó kétrészes neveket a gyakorisági, tipológiai elemzésekben minden esetben egyetlen előfordulásnak tekintem, ugyanis a *-teleke* > *-telke* stb. utótagok a kétrészes nevekben is megőrzik közszói státuszukat, azaz a változás során azok közszói jellege továbbra sem módosul. Ezzel szemben az *Árki, Nemti* stb. névformák, bár közszói eredetre vezethetőek vissza, mégis helynévként értékelendők, mivel helynévvé alakulásukkor elveszítették közszói mivoltukat, s egyetlen nyelvi egységként mint helynévi státuszú elemek funkcionálnak. Ezért ezeket a helyneveket minden esetben külön-külön adatként veszem a továbbiakban figyelembe. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a *Jánostelke, Benke árka* típusú összetett helynevekben szereplő közszói elemek gyakorisága feltétlenül értékes fogódzó lehet a fonotaktikai mintázatok vizsgálatában. Az efféle változási realizációk ugyanis az általuk képviselt fonotaktikai szerkezet, fonológiai struktúra gyakorisága, mintája által hozzájárulhatnak bizonyos jelenségek, így többek között egyes szó belseji mássalhangzó-kapcsolatok elterjedéséhez, begyakorlottságához vagy éppen jólformálttá válásához. S az így kialakult mintázat aztán — már mintegy modellként viselkedve — más hasonló elemek változását is előidézheti.

4. A következőkben a szótagszámot, s azon belül a szótagszerkezetet alapul véve mutatom be a változási folyamat hatókörébe bekerült lexikális elemeket. Az egyes szótagszerkezeti típusok gyakorisági jellemzőit az 1. ábrán szemléltetem.

Szerkezeti változások	ómagyar kori helynevek	jelenkori tájszavak
CVCVCV > CVCCV	45%	43%
CVCVCVC > CVCCVC	27%	37%
VCVCV > VCCV	6%	2%
VCVCVC > VCCVC	3%	5%
CVCCVCV > CVCCCV	3%	—
CVCVCVCV > CVCCVCV	2%	8%
CVCVCVCV > CVCVCCV	1%	3%
VCVCCVCVC > VCVCCCVC	4%	—
CVCVCCVCV > CVCVCCCV	6%	—
Összetételek	3%	2%
Összesen	100%	100%

1. ábra. *A kétnyíltszótagos tendencia által érintett szótagszerkezeti típusok gyakorisága a két korpuszban*

A táblázatból világosan kitűnik, hogy a két nyelvi elemcsoportban hasonló gyakorisági viszonyokat mutathatunk ki, s mindkét korpuszon belül két változási folyamat teszi ki a módosuláson átesett nyelvi elemek igen tekintélyes arányát: a 72, illetve a 80%-át. Ez azt jelzi tehát, hogy a kétnyíltszótagos tendenciának mint

változási folyamatnak a fő jellemzőit a három szótagú szavakat érintő CVCVCV > CVCCV, illetve a CVCVCVC > CVCCVC módosulásokon keresztül mérhetjük fel alapvetően. Ez a két változástípus határozza tehát meg a folyamat „arculatát", karakterét.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a százalékos arányok számításánál a már említett adatkezelési elveket vettem figyelembe. Az elemzett ómagyar kori helynévi anyagnak közel a felét teszik ki ugyanis például CVCVCV struktúrában a *-teleke* > *-telke* változást mutató helynevek, amelyeket a számításoknál csupán egyetlen előfordulásnak tekintettem, így alakultak ki a táblázatban szereplő arányszámok. Más megoldást választva a CVCVCV > CVCCV változást mutató adatok fölénye az itteninél is nagyobb mértékű lenne. A következőkben az 1. ábrán jelzett változástípusokat egyenként részletezően is bemutatom.

4.1. A három szótagból álló nevek és szavak közül a legnagyobb számban azok a formák estek áldozatul a kétnyíltszótagos tendenciának, amelyek csupa nyílt szótagból álltak, s a tendencia következtében a második nyílt szótagbeli magánhangzójuk esett ki.

A CVCVCV > CVCCV változást az ómagyar kori helynevek körében egyaránt kimutathatjuk belső keletkezésű és jövevényelemek között is. Ami a belső keletkezésű helyneveket illeti, ezek közszavakból és személynevekből egyaránt létrejöhettek, s a kétnyíltszótagos tendencia mindegyik helynévtípusra hatást gyakorolt. A közszói előzményű, belső keletkezést mutató adatok esetében a második nyílt szótag magánhangzója esett ki többek között a Sopron megyei *Bereki* (1433: *Bereky,* Cs. 3: 600) > *Berki* (1433: *Berky,* Cs. 3: 600) helynévben. Hasonlóan a helynevek közszói előzményű lexémáját érintette a változás a *Homoki* (1274: *Humuky,* Cs. 3: 611) > *Homki* (1281: *Honky,* Cs. 3: 611., Sopron vm., vö. *homok* fn. + *-i* képző, FNESz. *Homok*), *Németi* (1256: *Nemety,* Gy. 3: 221) > *Nemti* (1331: *Nemti,* Gy. 3: 221, Hont vm., vö. *német* népnév + *-i* képző, FNESz. *Németi*), *Szeredahely* (1342: *Zeredahel,* Cs. 2: 528) > *Szerdahely* (1395: *Zerdahel,* Cs. 2: 528, Baranya vm.), *Szologagyőr* (1222: *Zuluga Geur,* Gy. 4: 383–384) > *Szolgagyőr* (1223: *Sculgageur,* Gy. 4. 383–384, Nyitra vm., vö. szl. *sluga* > m. *szologa* > *szolga* 'szolgáló nép, udvarnok', FNESz. *Szolgagyőr*), *Teleki* (1229: *Teluky,* Cs. 2: 650) > *Telki* (1390: *Thelky,* Cs. 2: 650, Somogy vm., vö. m. *telek* 'szántásra alkalmas föld' + *-i* képző, FNESz. *Telki*), *Vojada* (1291–94: *Woyada,* KMHsz. 1: 291) > *Vajda* (1333: *Voyda,* KMHsz. 1: 291, Bihar vm., vö. m. *vajda* méltóságnév, RÁCZ A. 2007: 300) nevekben. A tendencia a kétrészes nevek közszói utótagjában is okozhatott változást. Nagy számban találhatjuk meg — mint arra a fentiekben már utaltam — a *-teleke* > *-telke* földrajzi köznévi utótagú neveket ebben a kategóriában, és többek között az *Alekszanderteleke* (1327: *Alexanderteluke,* ComSzat. 146) > *Alekszandertelke* (1350: *Alexandertelke,* ComSzat. 146, Szatmár vm.), *Csehteleke* (1340: *Chehteleke,* Cs. 5: 343) > *Csehtelke*

(1460: *Chehthelke,* Cs. 5. 343, Kolozs vm.), *Egyedteleke* (1432: *Egedtheleke,* Cs. 2: 407, Pozsega vm.) > *Egyedtelke* (1428: *Egyedthelke,* Cs. 2: 407), *Fileteleke* (1347: *Fyleteluke,* Cs. 5: 877) > *Filetelke* (1430: *Fylethelke,* Cs. 5. 877, Küküllő vm.), *Gyákteleke* (1337: *Gyakteluke,* Gy. 3: 553) > *Gyáktelke* (1337>399: *Gyaktelke,* Gy 3: 553, Küküllő vm.), *Gyulateleke* (1329: *Gulateleke,* Gy. 2: 71) > *Gyulatelke* (1318: *Gyulatelke*, Gy. 2: 71, Doboka vm.), *Jákobteleke* (1477: *Jacobtheleke,* Cs. 1: 173) > *Jakabtelke* (1435: *Jakabthelke,* Cs. 1: 173, Borsod vm.), *Kovácsteleke* (1482: *Kowachteleke,* Cs. 2: 47) > *Kovácstelke* (1472: *Kowachthelke,* Cs. 2: 47, Temes vm.), *Pálosteleke* (1320: *Paulustheluke,* Gy. 2: 83) > *Pálostelke* (1320/327: *Paulustelky,* Gy. 2: 83, Doboka vm.) neveket említhetjük itt, de akad példa a *-bereke* > *-berke* módosulásra is, például *Tyúkszó bereke* (1326: *Tyukzoubereke,* HA. 2: 26) > *Tyúkszó berke* (HA. 2: 26, Doboka vm.) és *Szamár bereke* (1281/XVIII.: *Zamarbereke,* KMHsz. 1: 248) > *Szamár berke* (KMHsz. 1: 248, Borsod vm.), valamint a *-tereme* > *-terme* változást is láthatjuk a Baranya megyei *Bottereme* (1323: *Bothtereme,* KMHsz. 1: 64) > *Botterme* (KMHsz. 1: 64) helynévben. Feltűnő lehet, hogy bár a kétnyíltszótagos tendencia igen gyakorinak látszik bizonyos földrajzi köznévi utótagok körében, mégsem érintette például a kétrészes nevek utótagjaként szintén nagyon gyakori *-pataka* földrajzi köznevet. Úgy gondolom, ennek a hátterében fonotaktikai tényezők húzódhatnak meg (erre a problémára alább térek ki).

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei *Petenyeháza* (1330/XV.: *Pethenehaza,* NÉMETH 2008: 229) településnév előtagjában a *Peten(y)e* személynév rejlik (vö. 1234: *Petene,* ÁSz. 629), s ennek módosulása, a második nyílt szótagbeli magánhangzójának a kiesése eredményezte a mai *Petneháza* formát. További személynévi eredetű példákhoz lásd a következő helyneveket: *Nerada* (1333: *Nerada,* Cs. 2: 779) > *Nerde* (1221: *Nerde,* Cs: 2: 779, Vas vm., vö. 1270: *Nerada* szn., ÁSz. 576), *Bunyila* (1416: *Bwnylla,* Cs. 5: 81) > *Bonyla* (1504: *Bonyla,* Cs. 5: 81, Hunyad vm., vö. rom. *Bunila* szn., FNESz. *Bunyila*), *Kálosa* (1275: *Kalusa,* Gy. 2: 513) > *Kalsa* (1247/366>423: *Calsa,* Gy. 2: 513, Gömör vm., vö. 1213/1550: *Kaluz* szn., ÁSz. 444), *Péteri* (1278: *Petury,* KMHsz. 1: 224) > *Petri* (1291–94: *Petri,* KMHsz. 1: 224, Bihar vm., vö. 1291: *Peturi* szn., ÁSz. 637), *Mehenye* (1113: *Mechina,* Gy. 4: 423) > *Mehnye* (1358: *Myhnye,* Gy. 4. 423, Nyitra vm., vö. cs. *Měchyně* szn., FNESz. *Menyhe*), *Vajola* (1455: *Wayola,* Cs. 5: 422) > *Vajla* (1467: *Wayla,* Cs. 5: 422, Kolozs vm., vö. szb.-hv. *Vojila* szn., FNESz. *Vajola*).

A kétnyíltszótagos tendencia nemcsak belső keletkezésű neveket érintett, hanem jövevénynevek körében is érvényesült. A szláv ’kő’ jelentésű *kamenъ* köznévből alakult a Zemplén megyei szláv *Kamonya* helynév (1358: *Kamonya,* ComZemp. 80), amelyből aztán a *Kamnya* variáns is létrejött (1358: *Komnya,* ComZemp. 80, FNESz. *Kámon, Kemenesalja*). De ide sorolhatjuk a Komárom

megyei *Bábolna* település egykori *Babonya* alakja (1268: *Babuna,* Gy 3: 405, szl. eredetű, vö. szb.-hv. *Babina Gréda* 'vénasszony dűlője' hn., FNESz. *Bábolna*) mellett feltűnő *Babnya* (1326/326: *Babna,* Gy 3: 405) változatát is, amely szintén a kétnyíltszótagos tendencia hatósugarába esett bele átmenetileg. További hasonló példákat ebből az etimológiai körből bőséggel idézhetünk: *Gorica* (1501: *Gorycza,* ComZag. 2: 7) > *Gorca* (1327: *Gorcha,* ComZag. 2: 7., Zágráb, vö. szln. *goríca* 'kis hegy, domb, szőlőhegy', FNESz. *Gorica*), *Palugya* (1246: *Polugia,* Gy. 4: 84–85) > *Kispalgya* (1299>391: *Kyspalgya,* Gy. 4. 84–85, Liptó vm., vö. újlatin (vallon) **Paludia* 'mocsarak' hn., FNESz. *Kispalugya, Nagypalugya*), *Morova* (1217/550: *Moroua,* Gy. 4: 325) > *Morva* (+1206/385: *Morwa,* Gy. 4: 325, Nyitra vm., vö. szlk. *Morava,* FNESz. *Morva*).

A helynevek mellett a másik forrástípus, a tájszavak körében — az egymás mellé kerülő mássalhangzók típusaira koncentrálva — a *kabalafa ~ kablafa, zabola ~ zabla, gabona ~ gabna, cibere ~ cibre, sehuva ~ suhva, kajiba ~ kájba, vékonya ~ véknya, malina ~ málna, szereda ~ szerda, csörege ~ csörge, borona ~ borna, fityula ~ fityla, tézsola ~ tézsla* variánsokban mutathatunk ki föltehetően e körbe sorolható váltakozást. E lexémákban az etimológiai előzmények is a nyíltszótagos variánst jelzik elsődlegesnek, s ily módon a második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesését támogatják (az etimológiai háttér megállapításához a TESz. és az EWUng. volt számomra iránymutató). A lexémákról a fonológiai kérdések taglalásakor igyekszem bővebben is szót ejteni, itt csupán a felsorolásukat tartottam fontosnak.

Úgy vélem, a felsorolt példák által illusztrált változás és váltakozás okát részint a fonotaktikai szerkezet befolyásoló hatásában érdemes keresnünk. Ezért a kétnyíltszótagos tendencia vizsgálata során is fontos tekintettel lennünk a magyar nyelvre jellemző fonotaktikai mintázatokra. Az alapnyelvre rekonstruált fonotaxis alapján azt mondhatjuk, hogy a CVCCV hangszerkezet az uráli és a finnugor alapnyelv egyik gyakori struktúrája volt, s a gyakorisági sorrendben csak a CVCV előzte meg, míg a három szótagos CVCVCV forma a ritkább szótagszerkezeti típusok közé tartozhatott (E. ABAFFY 2003: 115, BAKRÓ-NAGY 1998: 235–236, 1999: 19–21, BERECZKI 1996: 40, KASSAI 1999: 113). Időben tovább haladva azt láthatjuk, hogy az ómagyar kor időszakában, a honfoglalás után a magyar nyelvközösség nyelvi környezete jelentősen megváltozott, más nyelvet beszélő közösségekkel, s ezzel együtt a nyelvükben megjelenő más fonotaktikai mintázatokkal került kapcsolatba. A szó eleji mássalhangzó-torlódást tartalmazó szavak, nevek átvétele például új helyzet elé állította a beszélőket, s könnyen lehet, hogy a torlódások feloldása után felszaporodó három szótagos alakok, illetve az újonnan a magyar nyelvbe beáramló nagy mennyiségű három szótagú szavak és — mint fentebb láttuk — nevek kevésbé tudtak a nyelvünkbe úgy betagozódni, mint az eleve jellegzetesebbnek, gyakoribbnak látszó CVCCV szerkezetű elemek.

Talán ez a körülmény is előidézhette bennük a második nyílt szótag magánhangzójának kiesését. Fonológiai és fonotaktikai ismereteink alapján ugyanis azt tudjuk, hogy az ómagyar korban a mássalhangzó-kapcsolat csakis szó belsejében lehetett engedélyezett, s a szó belseji mássalhangzó-kapcsolatok között vannak ún. eredeti és másodlagos kapcsolatok. Az eredetiek a finnugor örökség részei, a másodlagosak pedig belső fejlődés eredményei, mégpedig éppen az itt tárgyalt kétnyíltszótagos tendencia működésének következményei voltak. Talán nem óvatlanság ezért azt feltételeznünk, hogy az alapnyelvi fonotaktikai mintázatok, az alapnyelvi örökség egyfajta iránytűként munkált a későbbi időszakokban is a nyelvi változások működésében (az ómagyar kori szó belseji mássalhangzó-kapcsolatok bővebb leírását lásd KASSAI 1999: 117).

A fonotaktikai-fonológiai kérdések tárgyalásakor a CVCVCV > CVCCV változást mutató nevek és szavak fontos jellemzőjeként kell kitérnünk a magánhangzó-kiesés utáni mássalhangzó-kapcsolatok tulajdonságaira is. A két forráscsoportban néhány apró eltérést e téren mindenképpen felfedezhetünk. A helynevek körében a legtöbb esetben az *r* után esik ki a második nyílt szótag magánhangzója (pl. *Bereki* > *Berki, Porova* > *Porva, Nerada* > *Nerde, Szereda*hely > *Szerda*hely), de a szonoráns elemek közül az *l* (pl. Alekszander*teleke* > Alekszander*telke, Kálosa* > *Kalsa, Palugya* > Kis*palgya, Szologa*győr > *Szolga*győr, *Teleki* > *Telki*) és a nazálisok csoportjából az *m* is gyakori ebben a helyzetben (pl. *Kamonya* > *Kamnya, Homoki* > *Homki, Németi* > *Nemti*). A kétnyíltszótagos tendencia következtében kialakult mássalhangzó-kapcsolatok második eleme leggyakrabban az *ny,* ahogyan ezt például a *Mehenye* > *Mehnye, Kamonya* > *Kamnya, Babonya* > *Babnya* helynevekben láthatjuk. Ez utóbbi példák azért is érdemelnek kitüntetett figyelmet, mert HORGER ANTAL úgy vélte, hogy *ny* előtti pozícióban nem eshet ki magánhangzó (HORGER 1911: 48). Az említett helynévi példák egyértelműen cáfolják ezt a kijelentést. Az *ny* hangon kívül a mássalhangzó-kapcsolatok második elemeként gyakori még a *v* (mégpedig jellemzően *rv* kapcsolatban; pl. *Porova* > *Porva, Morova* > *Morva*), az *l* (pl. *Bunyila* > *Bonyla, Vajola* > *Vajla*) és a zárhangok közül a *t, d* és a *k* (pl. *Németi* > *Nemti; Nerada* > *Nerde; Homoki* > *Homki, Teleki* > *Telki,* illetve lásd itt a számos *-teleke* > *-telke* módosulást is a helynevek utótagjaként).

A tájszavak esetében jórészt hasonló helyzettel találkozunk. A tendencia nyomán kialakult mássalhangzó-kapcsolatok első eleme gyakran szintén valamilyen likvida (pl. *malina* ~ *málna, szereda* ~ *szerda, csörege* ~ *csörge, borona* ~ *borna*), de a zárhangok közül a *b*-t is többször megtalálhatjuk ebben a pozícióban (pl. *kabalafa* ~ *kablafa, zabola* ~ *zabla, gabona* ~ *gabna, cibere* ~ *cibre*). Második elemként szintén a likvidák (pl. *kabalafa* ~ *kablafa, zabola* ~ *zabla, fityula* ~ *fityla, tézsola* ~ *tézsla*), valamint a nazálisok (pl. *gabona* ~ *gabna, malina* ~ *málna, borona* ~ *borna, vékonya* ~ *véknya*) emelkednek ki a nyelvjárási lexémák esetében.

Az *r* és *l* hangok itt tapasztalható gyakoribbelőfordulása nem meglepő, mivel ezt a jelenséget nemcsak a kétnyíltszótagos tendencia kapcsán előállt mássalhangzó-kapcsolatok körében tapasztalhatjuk. KENYHERCZ RÓBERT a szó eleji mássalhangzó-torlódás vizsgálatakor azt mutatta ki, hogy a régi magyar nyelvre kikövetkeztetett kételemű mássalhangzó-kapcsolatok típusai között az *r, l* és *v* hangok jelentősen megterheltek voltak. SIPTÁR PÉTER nyomán az *l* és *r* gyakori előfordulását azok fonológiai jellegével magyarázta (KENYHERCZ 2013: 185, SIPTÁR 1998: 367). Zengőhangként ezek a hangok tehát általában véve is gyakran előfordulnak mássalhangzó-kapcsolatok tagjaiként. Az a fonológiai helyzet pedig, ami a kétnyíltszótagos tendencia következtében alakult ki, nagyfokú hasonlóságot mutat a mai magyar nyelvre általában is jellemző mintázatokkal. A szó belsejében megtalálható mássalhangzó-kapcsolatok első eleme — mint láthattuk — a legtöbb esetben valamilyen likvida, de gyakorinak mondható még a nazálisok közül az *n* és az *m,* valamint a veláris zárhangok. A kapcsolatok második tagjaként szintén kiemelkednek a likvidák és a nazálisok (KASSAI 1998: 148–149, B. LŐRINCZY 1979: 470).

A CVCVCV > CVCCV szerkezeti átalakulások fonetikai és fonológiai sajátosságai azt mutatják, hogy az alapnyelvi szótagszerkezetekre jellemző mintázatok szerepet játszhattak a változási folyamat elindításában, a módosulás folytán kialakuló kedvező és jólformált mássalhangzó-kapcsolatok pedig támogathatták és elősegíthették annak lefolyását. Arra is fontos ugyanakkor rámutatnunk, hogy a mássalhangzó-kapcsolatokra vonatkozó optimalitási kritériumok meg is akadályozhatták a változást abban az esetben, ha a nyílt szótagbeli magánhangzó kiesése fonotaktikailag kedvezőtlen helyzetet teremtett volna. Ezt jól láthatjuk a *-pataka* földrajzi köznévi utótag példáján, amely kívül rekedt a kétnyíltszótagos tendencia hatáskörén, pedig a szótagszerkezete alapján szolgálhatott volna annak bemenetéül. E mögött a jelenség mögött optimalitási feltételeket sejthetünk, mégpedig konkrétan a szonoritási hierarchia hatását. A második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesése ugyanis *tk* mássalhangzó-kapcsolatot teremtett volna a szó belsejében, amely viszont a magyarban a szonoritási hierarchia értelmében hátrányos kapcsolatnak minősül (TÖRKENCZY 1994: 361–363, 373–374), még akkor is, ha a nyelvünkben vannak ilyen kapcsolatot tartalmazó lexémák (pl. *mátka, Pátka*).

4.2. A három szótagból felépülő nevek és szavak csoportjában olyan esetekkel is találkozhatunk, amikor az elsődleges alak nemcsak nyílt szótagokat tartalmaz, hanem két nyílt szótagot zárt szótag követ, s a változás révén a második nyílt szótag magánhangzója esik ki. A CVCVCVC > CVCCVC szerkezeti változás a második leggyakoribb jelenség a tendencia szempontjából: a helynévi lexémák esetében több mint 27%-ban, a tájszói elemeknél pedig 37%-ban ilyen struktúrákat érintett a változás. Erre hozható példaként a közszói előzményre visszavezet-

hető Bihar megyei *Köteles* település nevének alakulása: *Köteles* (1335: *Kuteles,* Cs. 1: 614; vö. a *kötél* főnév *-s* képzős alakja; RÁCZ A. 2007: 167) > *Kötles* (1335: *Kwtles,* Cs. 1: 614), a második nyílt szótag magánhangzójának kiesése azonban vélhetően csak alkalmi, átmeneti változás lehetett. Itt említhetjük meg továbbá a Kolozs megyei mai *Oláhsolymos* település nevét is, amelynek egykori állatnévi eredetű *Sólyomos* formájából (1318: *Solumus,* Cs. 5: 401) szintén az itt tárgyalt változás eredményezett *Solymos* (1397: *Solmus,* Cs. 5: 401) alakot. A közszói eredetű helynevek efféle változására idézhetők a Kápolnás*kerecsen* (1351: *Kapulnaskerechun,* Cs. 3: 69) > *Kercsen* (1270: *Kerchen,* Cs. 3: 69, Zala vm., vö. m. *kerecsen* 'vadászsólyom'), Alsó*monyorós* (1515: Alsó *Monyoros,* Cs. 1: 775) ~ Középső*monyrós* (1350: *Kuzepseumonyros,* Cs. 1: 775, Arad vm.) és a *Labadás*varsány (1347/378: *Labadaswossyan,* Gy. 2: 414) > *Labdás*varsány (Gy. 2: 414, Fejér vm., vö. m. *laboda* 'paréj', FNESz., *Labodás-oldal*) helynevek is.

Személynévi előzményre vezethető vissza a Komárom megyéből adatolt *Radvány* településnév, amelynek elsődleges *Radovány* (1267: *Rodowan*, Gy. 3: 449) alakjából (személynévi alapszavához lásd 1131: *Radoan,* ÁSz. 664) a kétnyíltszótagos tendenciának köszönhetően alakult ki a későbbi *Radvány* változata (1297: *Roduan,* Gy. 3: 449). További hasonló példákhoz lásd a következő helyneveket: *Beremen* (1281: *Beremen,* KMHsz. 1: 54) > *Bermen* (1296: *Bermen,* KMHsz. 1: 54, Baranya vm.), *Necsemér* (1214/550: *Nechemer,* Gy. 3: 516) > *Necsmér* (1213/550: *Nesmer,* Gy. 3: 516, Kraszna vm., vö. 1214/1550: *Nechemer* szn., ÁSz. 580), *Nepokor* ([1090 k.]/227/250/611/XIX. sz.: *Nepocor,* NÉMETH 1997: 141) > *Napkor* (1312: *Napkur,* NÉMETH 1997: 141, Szabolcs vm., vö. [1090 k.]/227/250: *Nepocor* szn., ÁSz. 580), *Porodány* (1337: *Paradan,* KMHsz. 1: 226) > *Pordány* (KMHsz. 1: 226, Csanád vm., vö. 1219/1550: *Paradan* szn., ÁSz. 614), *Pereked* (+1075/+158/403/PR.: *Perecud,* KMHsz. 1: 221) > *Perked* (+1015/+158//XV.: *Perkud,* KMHsz. 1: 221, Baranya vm., vö. [1296]: *Perech* szn., ÁSz. 626, + amihez a *-d* akár személynév-, akár helynévképzőként is járulhatott).

A jövevénynevek csoportjában a Baranya megyei *Görcsöny* település nevét említhetjük meg elsőként, amelynek elsődleges *Gerecseny* formája (1305>372: *Gerechen,* KMHsz. 1: 114) feltehetően egy szláv *gríč* 'domb' (FNESz. *Görcsöny, Gerecse*) jelentésű szóra vezethető vissza. Már a 14. századtól adatolható *Görcsöny* alakját (1332–5/PR: *Guerchen,* KMHsz. 1: 114) minden kétséget kizáróan a kétnyíltszótagos tendencia alakította ki. Ehhez hasonló változást gyaníthatunk az Ugocsa megyei *Terebes* (1219: *Terebes,* ComUg. 213, vö. szb.-hv. *Trebeź* 'irtvány' hn., FNESz. *Terebes*) > *Terbes* (1528: *Terbes,* ComUg. 213) folyamat mögött is.

A jelenkori tájszavak körében is igen nagy számban találhatjuk meg ezt a változástípust: a *lúdarázs ~ ludrás, fikanyos ~ fiknyos, hajadon ~ hajdon, majoros*

~ majros, fonatos ~ fontos, gépelés ~ géplés, szeredás ~ szerdás, derekas ~ derkas, cserepes ~ cserpes, csirázik ~ csirzik, hasidék ~ hasdék, fesziget ~ feszget, maszatos ~ mosztos, kazalos ~ kazlas variánsokat említhetjük erre példaként.

A korábbiakban tett fonotaktikai megjegyzések természetesen e módosulásra is érvényesek, azokat fölösleges itt (és a továbbiakban) újra megismételnünk. Amire viszont érdemes e helyütt is utalnunk, az a kialakuló mássalhangzó-kapcsolatok problematikája. Ebben a hangszerkezeti csoportban mindkét elemtípus esetében leggyakrabban likvidák után esik ki a második nyílt szótagbeli magánhangzó, jól láthatjuk ezt többek között a *Beremen > Bermen, Gerecseny > Görcsöny,* Kápolnás*kerecsen > Kercsen, Porodány > Pordány, Pereked > Perked, Terebes > Terbes; Sólyomos > Solymos* helynevek és a *szeredás ~ szerdás, derekas ~ derkas, cserepes ~ cserpes, csirázik ~ csirzik; hajadon ~ hajdon, majoros ~ majros* tájszavak esetében. A szó belsejében lévő mássalhangzó-kapcsolatok második tagja a helynévi példákban legtöbbször nazális (pl. *Beremen > Bermen, Necsemér > Necsmér, Sólyomos > Solymos*) vagy zárhang (pl. *Nepokor > Napkor, Pereked > Perked; Labadás*varsány > *Labdás*varsány, *Porodány > Pordány; Terebes > Terbes*). A magyar nyelvre általánosan jellemző kapcsolódási szabályoknak a változás révén előállt mássalhangzó-kapcsolatok tökéletesen megfelelnek.

4.3. A további változási típusok a ritkább folyamatok közé tartoznak, így róluk csupán röviden kívánok szólni, főleg azért is, mert az előzőekben említett, változást indukáló tényezők ezekre is érvényesek lehetnek. A három szótagú, de magánhangzóval kezdődő nyíltszótagos adatok körében is aktívnak mutatkozik a kétnyíltszótagos tendencia. Ezzel kapcsolatban a VCVCV > VCCV változási folyamatra utalhatunk elsőként, amely az ómagyar kori helynevek körében közel 6%-ban jelentkezett. E módosulást ugyancsak több különböző etimológiai rétegben mutathatjuk ki.

A belső keletkezésű elemek sorában a közszavakból alakult helynevek VCVCV > VCCV változásait a következő példák illusztrálhatják. Az Arad megyei *Ároki* helynév (1326: *Aruky,* KMHsz. 1: 36) másodlagos *Árki* (1335: *Árky,* KMHsz. 1: 36) változatát a kétnyíltszótagos tendencia hozta létre. S idesorolhatjuk még többek között a Bereg megyei, népnévi eredetű *Oroszi* (1260: *Vruzy,* ComBer. 123) nevet is, amelyből affrikáció létrejöttével *Orci* (1553: *Orczy,* ComBer. 123) forma alakult a tendencia következtében. A változást ebben a típusban is kimutathatjuk a helynevek földrajzi köznévi utótagjaiban: az Apod *akola* (+1278/278: *Apudokola,* Gy. 3: 419) > Apod *akla* (Gy. 3: 419, Komárom vm.) és a Tamás *égere* (KMHsz. 1: 271) > Tamás *égre* (1270: *Thamasegre,* KMHsz. 1: 271, Bereg vm.) feltehetően alkalmi névváltozatokkal illusztrálhatjuk ezt az esetet.

A kétnyíltszótagos tendencia hatása érvényesült másrészt a személynevekből származó, szintén belső keletkezésű helynevek körében is. Ezt láthatjuk a borsodi

Arca helynévben, amelynek elsődleges *Araca* (1219/550: *Orocha,* PÓCZOS 2001: 19) alakjából a magánhangzó-kiesés eredményezte a másodlagos *Arca* (1222/550: *Harca,* PÓCZOS 2001: 19, vö. 1219/550: *Orocha* szn., ÁSz. 260) formát.

A változást kimutathatjuk végezetül a jövevénynevek körében is. A szláv **ob-voda* 'sziget' jelentésű szóból származtatható (vö. FNESz. *Abda*), Győr vármegyei elsődleges *Abada* (1260/270: *Abada,* HA. 2: 75) formából a kétnyíltszótagos tendencia következtében jött létre a mai (de már a 13. századtól adatolható) *Abda* névalak ([1235–70]/353>410: *Abda,* HA. 2: 75, Győr vm.). Hasonló változást tapasztalhatunk az ősszláv **ob(v)ora* 'körülkerített hely' jelentésű etimonra visszavezethető *Abara* (1221: *Abara,* ComZemp. 135, vö. FNESz. *Abara*) helynév kialakulását illetően is, ahol a név második nyílt szótagbeli magánhangzójának kiesése után jött létre az alkalmilag feltűnő *Abra* (1300: *Abra,* ComZemp. 135, Zemplén vm.) forma.

A másik forráscsoportból ebbe a típusba tartoznak az *ifijú ~ ifjú, imola ~ imla* tájszavak, esetükben a szinkrón variánsok kialakulása mögött diakrón folyamatként szintén a kétnyíltszótagos tendenciát vélhetjük meghúzódni. Ez a jelenség a számításba vett tájszavak körében 5%-ot tesz ki.

A VCCV mintázatra való törekvés mögött hasonló fonotaktikai motivációt figyelhetünk meg, mint amikre az előző kategóriák, főként a CVCVCV > CVCCV változás esetében utaltunk. A rekonstruált alapnyelvi szótagszerkezeti típusok közül a VCVCV rendkívül ritkának mutatkozik, szemben a VCCV szerkezettel, amely közepes gyakoriságúnak tekinthető (az alapnyelvi rekonstruált szószerkezetek gyakoriságáról lásd bővebben BALÁZS 1967b: 33). Ez a közepes mértékű gyakoriság azonban elégséges lehetett ahhoz, hogy az újonnan beáramló vagy belső változások révén létrejövő három szótagos VCVCV felépítésű szavak és nevek bekerüljenek a kétnyíltszótagos tendencia hatósugarába, s ezáltal egy optimálisabb fonotaktikai szerkezet alakulhatott ki.

A kiesés következtében létrejött mássalhangzó-kapcsolatokra itt is fontos figyelmet fordítanunk, hiszen a változás lefolyását — mint korábban jeleztem — az is elősegíthette, ha ezáltal kedvező fonotaktikai helyzet alakult ki a szó belsejében. A mássalhangzó-kapcsolatok első eleme a legtöbb esetben az *r* (pl. *Araca* > *Arca, Ároki* > *Árki, Oroszi* > *Orci*), illetve zárhangok (*Abada* > *Abda, Abara* > *Abra;* Apod *akola* > Apod *akla,* Tamás *égere* > Tamás *égre*) ugyancsak nemritkán tűnnek fel ebben a pozícióban. A mássalhangzó-kapcsolatok második helyén főként likvidákat láthatunk mindkét elemcsoportban (pl. *Abara* > *Abra,* Tamás *égere* > Tamás *égre,* Apod *akola* > Apod *akla; imola ~ imla, ifijú ~ ifjú*), de szórványosan akadnak zárhangok (pl. *Abada* > *Abda, Ároki* > *Árki*), illetőleg affrikáta is ebben a pozícióban *(Oroszi* > *Orci, Araca* > *Arca)*. Aligha meglepő, hogy itt is azt tapasztalhatjuk, hogy a kétnyíltszótagos tendencia nyomán kialakuló szó belseji mássalhangzó-kapcsolatok nagyfokú egyezést mutatnak a mai és persze az ómagyar kori magyar nyelvben meglévő mintázatokkal.

4.4. A zárt szótagra végződő szavak és nevek között, hasonlóan a csupa nyílt szótagból álló példákhoz, szintén találunk magánhangzóval kezdődő alakokat. A VCVCVC > VCCVC módosuláson átesett helyneveket tárgyalva a közszói eredetre visszavezethető nevek csoportjában a jelenségre több példát is találunk. Az *akol* szó *-s* képzős származékából keletkezett a Komárom megyei *Akolos* helynév (1247/252/592: *Ocolus,* Gy. 3: 387, vö. FNESz. *Nagyoklos*), ami a tendencia következtében *Aklos* formájúvá módosult (Gy. 3: 387). Hasonló változást mutat a növénynévből alakult Alsó*egeres* településnév is (1440: *Also Egeres,* Cs. 5: 700, vö. m. *éger* fanév + *-s* képző, FNESz. *Felsőegres*), amely a fenti adattal egyidejűleg *Alsóegres* formában is szerepel a forrásokban (1440: *Alsoegrus,* Cs. 5: 700, Torda vm.). Az itt idézett példák mindegyike az *-s* képzőnek köszönhetően nyerte el a kétnyíltszótagos tendenciához előzményül szolgáló alakját. Korpuszomban az ómagyar kori helynevek körében közel 3%-ban, míg a tájszavak körében 5%-ban fordul elő ez a változástípus.

4.5. Azt, hogy a kétnyíltszótagos tendencia nem csupa nyílt szótagból álló lexémákat érint, nemcsak az előbbi típusok némelyike jelzi, hanem az alább következők is. Valójában a változás előfeltételének — szótagszerkezeti szempontból legalábbis — egyedül a két egymást követő nyílt szótag mutatkozik. Zárt szótagot követő nyílt szótagból esett ki a magánhangzó a tendencia következtében a Szatmár megyei *Nemesborzova* egykori adataiban. A szláv eredetű, CVCCVCV szerkezetű *Borzova* (1436: *Borzova,* NÉMETH 2008: 35, Szatmár vm.; vö. szlk. *Brezová* hn., FNESz) formából a zárt szótag utáni első nyílt szótag magánhangzójának kiesését követően alakult ki a CVCCCV hangszerkezetű, átmenetileg feltűnő *Borzva* alakváltozat (1436: *Borzwa,* NÉMETH 2008: 35). S itt kell megemlítenünk az Árva megyei *Lestina* (1235/270: *Lesthyna,* ComArv. 26) helynevet is, amely feltehetően szláv eredetű (vö. szlk. *lieština* 'mogyoróscserjés, mogyorós', FNESz. *Lestin*), s szintén a kétnyíltszótagos tendencia következtében alkalmilag lett *Lestna* formájúvá (1325: *Lesthna,* ComArv. 26). Ebbe a típusba illeszkedik továbbá a *Szendrő* helynév is, amely személynévi eredetű, s *Szenderő* alakú volt elsődlegesen (1317: *Zendereu,* PÓCZOS 2001: 69, személynévi alapszavához lásd cseh R. *Sěmidrah* szn., valamint a le. R. *Semidroch* szn., PÓCZOS 2001: 69), s mai, de már a 14. századtól adatolható *Szendrő* alakját feltehetően a kétnyíltszótagos tendencia által nyerte el (1312: *Zundreu,* PÓCZOS 2001: 69, Borsod vm.). Ebben a típusban tehát azt figyelhetjük meg, hogy a tendencia következtében három mássalhangzó került a nevek belsejében egymás mellé.

Arra, hogy a kétnyíltszótagos tendencia efféle alakokat is érinthet, már HORGER ANTAL is rámutatott, amikor felismerte, hogy vannak olyan esetek, „s nem is igen csekély számmal, melyekben egy nyílt szótag felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzójának megelőző zárt szótag után való kiesése is tagadhatatlan" (1911: 26). A tendencia nyomán kialakult hármas mássalhangzó-kapcsolato-

kat azok a mássalhangzók alkotják, amelyeket a kéttagú kapcsolatokban is megtalálhatjuk (lásd ehhez bővebben KENYHERCZ 2013: 187). Általánosabb érvénnyel tehát azt mondhatjuk, hogy a mai magyar nyelv (és tegyük hozzá rögtön: az ómagyar nyelv) fonotaktikai szerkezetére jellemző, hogy az efféle kapcsolatokban azok a mássalhangzók fordulnak elő leggyakrabban, amelyek a kételemű kapcsolatokban is gyakran kombinálódnak egymással, tehát a likvidák, a nazálisok és a zárhangok (KASSAI 1981: 80, 1998: 158, OLASZY 2007: 193, REBRUS–TRÓN 2002: 35).

4.6. A kétnyíltszótagos tendencia hatósugarába háromnál több szótagból álló szavak és nevek is bekerülhettek, ám ezek több esetben is hasonlóságot mutatnak a három szótagú lexémák kapcsán megfigyelt jelenségekkel.

Csupa nyílt szótagból álló n é g y s z ó t a g o s szavak és nevek esetében a második és a harmadik nyílt szótag magánhangzóját érinthette a változás.

CVCVCVCV > CVCCVCV alakulásmódot (ami valamivel több mint 2%-ban jelentkezett a helynevekben) figyelhetünk meg a *berkenye* (régen *berekenye*) növénynévből származó *Berekenye* helynév esetében. A csupa nyílt szótagból felépülő *Berekenye* elsődleges alakból (1299/411/413: *Berekenye,* Gy. 4: 231) a második nyílt szótag magánhangzójának kiesése után jött létre a későbbi *Berkenye* forma (Gy 4: 231, Nógrád vm.). Arra, hogy a *Berekenye* típusú közszói és tulajdonnévi elemek más módon is változhattak, az alábbiakban térek ki.

Ide sorolhatunk jövevényelemekből keletkezett helyneveket is, például a szláv eredetű *Holboka* névadatot (vö. szlk. *Hluboké* hn. FNESz.), amelynek elsődleges (a szó eleji mássalhangzó-torlódást megszüntető) *Holoboka* alakjából (1347: *Holoboka,* FN. 124) a kétnyíltszótagos tendencia hozta létre a *Holboka* névváltozatot (1363: *Holboka,* FN. 124, Trencsén vm.). Hasonlóan alakult a szintén szláv eredetű (vö. szb.-hv. *kùpus* 'káposzta', FNESz. *Kupuszina*) *Kupecsine* (1455: *Kupechyne,* ComZag. 1: 164) elsődleges névalakból az átmenetileg feltűnő *Kupcsina* (1500: *Kupchyna,* ComZag. 1:164). S e helyütt, a szláv jövevénynevek között említhetjük még a Máramaros vármegyei *Szalatina* helynevet (1360: *Zalatina,* ComMar. 97) is, amely a FNESz. szerint egy szb.-hv. *slatina* 'savanyúforrás' jelentésű szóval hozható kapcsolatba. A névben a szókezdő mássalhangzó-torlódás feloldása során létrejött nyílt szótagos *Szalatina* formából aztán a második nyílt szótagbeli magánhangzó kiesése után kialakult a *Szaltina* forma (1364: *Zaltina,* ComMar. 97), míg másutt ugyanebből a szláv előzményből a változási folyamat más irányú lezajlásának köszönhetően *Szalatna* lett (lásd alább). Az ilyen jelenséget KISS LAJOS névhasadásnak nevezi (1995: 24).

Ez a változástípus a tájszói variánsok körében is megtalálható, s többek között a *berekenye ~ berkenye, filemile ~ filmüle, gezemice ~ gezmece, kokorica ~ kukrica* alakokat sorolhatjuk ide. A tájszói korpusz 8%-ában találkozhatunk efféle változással.

A jelenség hátterében meghúzódó esetleges okokat csak igen óvatos felvetésként fogalmazhatjuk meg. Az ómagyar korban nem csekély mennyiségű olyan elem kerülhetett nyelvünkbe, főként a szó eleji mássalhangzó-torlódások feloldásának következtében, amelyekben CVCVCVCV szerkezetet regisztrálhatunk. Az ilyen struktúrájú szavak és nevek szokatlanok lehettek a nyelvhasználók számára, hiszen addig ritkán tartalmazott a magyar nyelv háromnál több szótagú alakokat (vö. ehhez részletesen E. ABAFFY 2003: 115).[1] Az alapnyelvből örökölt és az ősmagyar koron keresztül tovább örökített mintázatok hatására ezek az alakok is a kétnyíltszótagos tendencia hatása alá kerültek, s vagy a második, vagy a harmadik nyílt szótagbeli magánhangzójuk esett ki, közelítve ezzel a valamelyest optimálisabb elrendeződésekhez. Az a tény, hogy a mai magyar nyelvben több négy vagy több szótagból álló szavunk is akad (a magyar fonológiai szótagtípusokra összefoglalóan lásd KASSAI 1981: 85), az optimalitási szabályok és a közöttük lévő hierarchia folytonos változásaival magyarázható.

Bár csak néhány adattal illusztrálhatjuk a kétnyíltszótagos tendenciának ezt a típusát, mégis feltűnő, hogy a likvidák itt is túlsúlyban vannak. A *Holoboka* > *Holboka, Szalatina* > *Szaltina; Berekenye* > *Berkenye* helynevek és a *fülemüle* ~ *filmüle; berekenye* ~ *berkenye* alakokból likvidák utáni helyzetből esett ki a nyílt szótagbeli magánhangzó.

4.7. A csupán nyílt szótagokból felépülő négy szótagos szavak és nevek között akadnak olyanok is, amelyeknek a harmadik nyílt szótagbeli magánhangzóját érintette a kétnyíltszótagos tendencia. (Erre az előző típus egyik példája kapcsán is utaltam már.)

A Trencsén vármegyéből adatolt, szláv előzményű *Jeszenice* névből (1375: *Jezyniche,* FN. 129, vö. szlk. *Jasenica,* FNESz. *Nagyjeszence*) a kétnyíltszótagos tendencia révén alakult ki a *Jeszence* forma (1269: *Jezencha,* FN. 129). Ehhez hasonló változást mutat az ugyancsak valószínűleg szláv eredetű *Kanyapta* kialakulása, amelynek elsődleges *Kanyapota* formája (1298: *Kanapota,* KMHsz. 1: 143, vö. szlk. *Konotopa* hn., FNESz. *Kanyapta,* TÓTH V. 2001: 84) került a tendencia hatósugarába, s eredményezte aztán ez a változás a *Kanyapta* változat létrejöttét (1323/390: *Kanapta,* KMHsz. 1: 143, Abaúj vm.). A helynévi korpusz valamivel kevesebb, mint 1%-ában találkozhatunk ezzel a típussal.

Hasonló folyamat húzódik meg a *berekenye* ~ *bereknye* és a *kukorica* ~ *kukorca* tájszavak szinkrón variációi mögött is, amelyek a tájszói adatbázis 3%-át teszik ki.

[1] Megjegyzem ugyanakkor, hogy ez csupán a tőszavak esetében lehetett így, hiszen a toldalékok feltétlenül tovább növelték a szóalakok hangtestét: a szóképzés elterjedt szóalkotási mód volt, de a jelek, ragok is a szóterjedelem bővülését eredményezték.

4.8. A négy szótagból álló nevek esetében is találunk olyan alakokat, amelyekben zárt szótag utáni nyílt szótagból esett ki a magánhangzó (a helynévi korpuszban ez a módosulás közel 4,5%-ot tesz ki). Erre hozható példaként a közszói előzményű *Eresztevény* (1326: *Erezteven,* Gy. 3: 105) > *Eresztvény* (Gy. 3: 105, Heves vm.) változás. Az *eresztvény* szó hasonló változásmódja helynevek földrajzi köznévi utótagjaként is megfigyelhető: pl. *Remete eresztevénye* (1341: *Remeteerezteueny,* KMHsz. 1: 231) > *Remete eresztvénye* (KMHsz. 1: 231, Baranya vm.), *Benke eresztevénye* (1265: *Benkeerestewene,* Gy. 4: 263) > *Benke eresztvénye* (Gy. 4: 263, Nógrád vm.) és a *Farkas eresztevénye* (1324: *Forcaserezteweyni,* Gy. 4: 326) > *Farkas eresztvénye* (Gy. 4: 326, Nyitra vm.). A *-monostora* utótagú nevek is e csoportba illeszkednek: pl. *Koppánymonostora* (1394: *Koppanmonostora,* Cs. 3: 505) > *Koppánymonostra* (1420: *Koppanmonostra,* Cs. 3: 505, Komárom vm.), *Penteleimonostora* (1329: *Penteleymonostora,* Gy. 2: 400) > *Pentelemonostra* (1330>414: *Penthelemonostra,* Gy. 2: 400, Fejér vm.), *Gábriánmonostora* (1341: *Gabrianmunustura,* KMHsz. 1: 108) > *Gábriánmonostra* (1341: *Gabrianmonustra,* KMHsz. 1: 108, Bihar vm.).

E két lexikális elem közös sajátossága az, hogy a kétnyíltszótagos tendencia nyomán a szavak és nevek belsejében hármas mássalhangzó-kapcsolatok *(sztv, str)* alakultak ki. Akárcsak a három szótagú szavaknál megfigyelhető hármas mássalhangzó-kapcsolatok esetében, itt is arra kell rámutatnunk, hogy a kapcsolatok alkotóelemei azok a hangok, amelyek páros mássalhangzó-kapcsolatokban egyébként is nagyobb megterheltségűek.

4.9. Az előző típusoktól némiképp elkülönítve kell tárgyalnunk végezetül azokat az eseteket, amelyeknél a kétnyíltszótagos tendencia ö s s z e t é t e l i h a t á r o n fejtette ki hatását. Az ómagyar korból származó helynévi adatokra az jellemző, hogy az e körbe vonható névstruktúrák szinte kivétel nélkül személynévből (vélhetően személynévképzőt tartalmazó névformából) és valamilyen 'település' jelentésű földrajzi köznévi utótagból állnak. Példaként a *Bácsafalva* (1468: *Bachafalva,* Cs. 5: 70) > *Bácsfalva* (1505: *Bachfalva,* Cs. 5: 70, Hunyad vm.), *Karácsafalva* (1439: *Karachafalva,* Cs. 1: 734) > *Karácsfalva,* Cs. 1: 734, Zaránd vm.), *Balátafalva* (1424: *Balathafalua,* ComSzat. 7) > *Balotfalva* (1463: *Balothfalwa,* ComSzat. 7, Szatmár vm.), *Baksafalva* (1428: *Baxafalwa,* Cs. 2: 735) > *Baksfalva* (1428: *Baxfolwa,* Cs. 2: 735, Vas vm.), *Damásafölde* (1300: *Damasafeldy,* Gy. 2: 139) > *Damásfölde* (1300: *Damasfeldu,* Gy. 2: 139, Erdélyi Fehér alsó része), *Vidaháza* (1449: *Wydahaza,* Cs. 3: 518) > *Vidháza* (1450: *Wydhaza,* Cs. 3: 518, Komárom vm.), *Dajalaka* (1508: *Doyalaka,* RÁCZ A. 2007: 84) > *Dajlaka* (1598: *Doylaka,* RÁCZ A. 2007: 84, Bihar vm.) elnevezések idézhetők. Változásaik éppen az előtagjaik jellege miatt bizonyosan nem névrészcsereként értékelhetők, hanem bennük hangtani természetű változás történt, ami viszont talán éppen a személynév eredeti képzőelemét érinthette, nyilván

a képzős jelleg (sőt talán a személynévi jelleg) elhomályosulását követően. Meglehetősen szokatlan ugyanakkor, hogy a fenti példákban mindig az előtag névvégi *-a* hangjának (esetleg morfémájának) elmaradását okozta a módosulás. A típus megtalálható a jelenkori tájszavak körében is: a *szikisaláta ~ sziksaláta* szópár hátterében történeti síkon ugyancsak a kétnyíltszótagos tendencia által okozott változást, s ennek eredményeként az alakok váltakozását tételezhetjük fel.

5. A fonotaktikai szempontú vizsgálat végeztével azt is érdemes még megfigyelnünk, hogy néhány esetben a szinkrón variánsokat eredményező diakrón folyamatot, a kétnyíltszótagos tendenciát további hangváltozási folyamatok kísérték.

Hangátvetéssel járt együtt a magánhangzó kiesése például a *tohonya ~ tunyha* tájszavakban és talán a *Litaha* (1051: *Litaha,* Gy. 4: 133) > *Lihta* (1244: *Lihta,* Gy. 4: 133, Moson vm.) helynévben. Affrikációt regisztrálhatunk viszont az *Oroszi* (1420: *Orozy,* ComBars. 85) > *Orci* (1603: *Orszy,* ComBars. 85, Bars vm.) helynévben és a *bajuszos ~ bajcos* tájnyelvi variánsokban.

A *Bagota* (1232>360: *Bagotha,* KMHsz. 1: 43) > *Bakta* (1363/372: *Bakta*, KMHsz. 1: 43), *Regete* (1298: *Rygyta,* KMHsz. 1: 230) > *Rekte* (1303/329: *Rukthe*, KMHsz. 1: 230), *Paszuba* (esetleg *Pazuba*) (1245: *Pazuba,* TÓTH V. 2001: 229) > *Pozba* (1327/382: *Pozba,* TÓTH V. 2001: 229) helynevek mindegyikében azt tapasztalhatjuk, hogy a kétnyíltszótagos tendencia következtében egymás mellé kerülő obstruensek zöngéssége rendre harmonikusnak látszik (vö. FEHÉR 2009: 89). A hasonulások hátterében pedig az állhat — amire FEHÉR KRISZTINA is felhívja a figyelmünket —, hogy a zöngésség tekintetében kiegyenlített zörejhang-kombinációk egyfajta hangsorépítési mintaként a 12–13. századra tipikussá váltak, részben a csonkatövek terjedése, részben pedig éppen az itt tárgyalt kétnyíltszótagos tendencia révén (2009: 90).

6. Láthattuk tehát, hogy a kétnyíltszótagos tendencia vizsgálatában a fonológiai és fonotaktikai szempontok bevonása újabb ismeretekkel járul hozzá a változás tulajdonságainak megismeréséhez. A tendenciát befolyásoló okok közé sorolhatjuk az ősmagyar kori szótagszerkezetekhez való igazodást, valamint a nyílt szótagbeli magánhangzó kiesése következtében előállt mássalhangzó-kapcsolatokat érintő jólformáltsági kritériumokat is. Erre vonatkozóan néhány összegző, valamennyi altípust figyelembe vevő megfigyelést mindenképpen érdemes még tennünk.

6.1. Az egyes típusoknál jól érzékelhettük, hogy a legtöbb esetben az alapnyelvre rekonstruált és az ómagyar korig nagyrészt fennmaradó szótagszerkezetekhez való igazodást vélhetjük meghúzódni a kétnyíltszótagos tendencia működése mögött. Az uráli és a finnugor alapnyelvben is előforduló szótagszerkezetek (mint például a CVCCV és a VCCV) az ős- és az ómagyar korban is befolyásolhatták a hangtörténeti változásokat oly módon, hogy a beszélők igyekeztek az újonnan a magyar nyelvbe beáramló szavakat és neveket a számukra már ismert

és jólformált sémákhoz igazítani. Ez a fajta törekvés nem kivételes jelenség a magyar hangtörténetben: hasonló összefüggésekre hívta fel a figyelmet KENYHERCZ RÓBERT a szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldásával kapcsolatosan is (2013: 202–203).

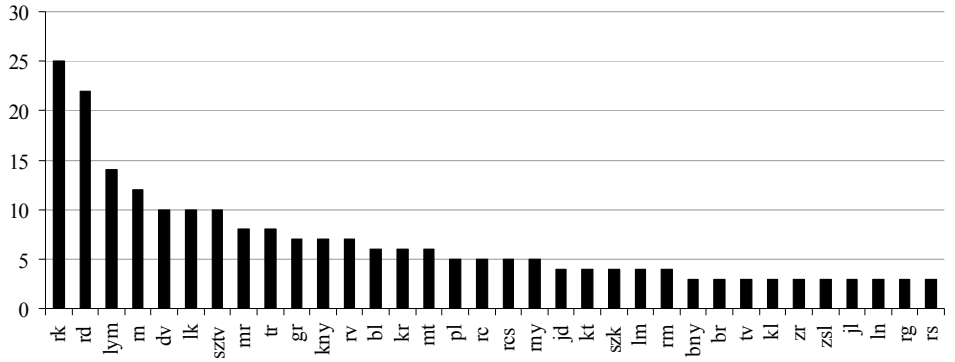
6.2. A kétnyíltszótagos tendencia működésének hátterében az alapnyelvből örökölt szótagszerkezetekhez igazodáson kívül további mozgatórugóként a magánhangzó kiesése után fellépő mássalhangzó-kapcsolatok jólformáltsági szintje ugyancsak meghúzódhat. Ezt azt jelenti, hogy ezek a sémák elősegíthetik és gátolhatják is a kétnyíltszótagos tendencia működését. Abban az esetben ugyanis, ha a nyílt szótagbeli magánhangzó kiesése olyan fonológiai helyzetet idézne elő, amely ellentmond a jólformáltsági kritériumoknak, a hangváltozás nem következik be. Az alábbiakban ezért azt mutatom be, hogy az általam vizsgált adatállományban a kétnyíltszótagos tendencia milyen szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatokat hozott létre. Erről az egyes típusoknál részben már ejtettem szót (elsősorban az egyes pozíciókban álló mássalhangzók típusait kiemelve), de itt összefoglaló jelleggel és magukra a kapcsolatokra koncentrálva tárgyalom a problémát.

A vizsgált korpuszban kialakuló mássalhangzó-kapcsolatokat a 2. ábrán látható táblázatban szemléltetem (a két lexikális elemcsoportot együtt kezelve). A táblázatban a vízszintes sor a mássalhangzó-kapcsolat első tagját jelzi, míg a függőleges oszlopban a második mássalhangzót láthatjuk. Az adataim között fellelhető kombinációkat + jellel jelöltem.

A 2. ábrán szerepeltetett táblázatban ugyanakkor csupán azt láthatjuk, hogy milyen mássalhangzó-kapcsolatok állhatnak elő (a vizsgált korpuszok alapján) a kétnyíltszótagos tendencia következtében. Azt azonban, hogy ezek a kapcsolatok milyen gyakoriak, az ábránk nem mutatja. Pedig ez a változás fonológiai mozgatórugói szempontjából véleményem szerint kulcskérdés. Ezért a 3. ábrán ezeket a gyakorisági viszonyokat érzékeltetem: a gyakoribb mássalhangzó-kapcsolatoktól haladok a ritkábbak felé, és a kettős kapcsolatok mellett a hármas torlódást is feltüntetem. Az ábra a három vagy annál több előfordulással szereplő kapcsolatokat tartalmazza.

	b	*p*	*d*	*t*	*k*	*g*	*gy*	*t*	*f*	*v*	*s*	*zs*	*sz*	*z*	*c*	*cs*	*m*	*n*	*ny*	*h*	*j*	*l*	*l*	*r*
b													+	+							+		+	+
p																								+
d	+									+	+										+			+
t		+	+		+						+		+				+	+			+		+	
k	+	+									+		+	+	+		+				+		+	+
g													+										+	+
gy																							+	+
ty									+															
f				+							+							+						+
v			+	+	+		+									+				+			+	+
s		+			+																			
zs																								
sz	+																							+
z					+	+																		+
c																		+						+
cs		+															+						+	+
m			+		+																	+	+	+
n	+		+	+	+								+			+	+						+	+
ny	+			+	+	+											+			+				+
h			+																+				+	
j		+	+																					
ly		+															+							
l	+	+		+	+	+	+	+				+				+			+		+			
r	+	+	+	+	+	+						+	+				+		+					

2. ábra. *A szó belseji mássalhangzó-kapcsolatok típusai a vizsgált adatállományban*

3. ábra. *A szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatok gyakorisága*

Az ábrákból az tűnik ki, hogy bizonyos kapcsolódási típusok jellegzetes összefüggést mutatnak. A mássalhangzó-kapcsolatok első elemei felől megközelítve a 2. ábrán azt láthatjuk, hogy a zárhangok az affrikátákon kívül többnyire minden típussal képesek kapcsolatot alkotni, hiszen így láthatunk zárhang + zárhang (például *Abada > Abda, Kanyapota > Kanyapta, Nepokor > Napkor*), zárhang + réshang (például *Dobosza > Dobsza, Radovány > Radvány, Szepesi > Szepsi*), zárhang + nazális (például *Lubenyik > Lubnyik, Babonya > Babnya, Redemec > Redmec; tekenős ~ teknős, gabona ~ gabna*), illetve zárhang + likvida kapcsolatokat (például *Pokorágy > Pokrágy, Mikola > Mikla, Abara > Abra; kukorica ~ kukrica, égeres ~ égres, kaparás ~ koprás, gépelés ~ géplés*) egyaránt (az összes mássalhangzó-kapcsolat 34%-át teszik ki a zárhangot első elemként tartalmazó struktúrák).

A réshangok (8%), az affrikáták (3%) és a nazálisok (9%) ritkán vesznek részt a mássalhangzó-kapcsolatokban úgy, hogy azok első elemeiként álljanak, de néhány példát erre a jelenségre is említhetünk (például *Paszuba > Pozba, Mehenye > Mehnye; Mocsonok > Mocsnok, Mocsol(y)a > Mocsl(y)a; Németi > Nemti, Kamonya > Kamnya, Szemere > Szemre; hasidék ~ hasdék, fesziget ~ feszget, tézsola ~ tézsla, kazalos ~ kazlas*).

A likvidák esetében viszont igen feltűnő kapcsolódási gyakoriságot tapasztalhatunk: a szó belsejében a tendencia következtében létrejövő mássalhangzó-kapcsolatok 46%-ában az első elem likvida. Az *r* és az *l* szinte minden típussal alkot kapcsolatot: pl. a *Terebes > Terbes, Haradiscsa > Hardicsa, Geregye > Gergyefő, Sarakad > Sarkad, cserepes ~ cserpes, szereda ~ szerda,* illetve a *Szeline > Szelne, Holoboka > Holboka, Palugya* > Kis*palgya, Dalumár > Dalmár, halavány ~ halvány* variációk jelzik ezt a kapcsolattípust. Feltűnő viszont a likvida + likvida típusú mássalhangzó-kapcsolat alapvető hiánya (alig 1%-ot tesz ki ez a kapcsolat a 46%-ból).

Ha a szonoráns és obstruens szembenállások felől közelítjük meg az ábrázolt kapcsolatokat, akkor azt láthatjuk, hogy az obstruens hangok más obstruensekkel

és szonoránsokkal nagyjából azonos arányban kapcsolódnak, csakúgy, mint a szonoránsok az obstruensekkel, azonban a szonoráns + szonoráns kapcsolatok lényegesen ritkábbnak mutatkoznak. Ez pedig együttesen azt is jelzi, hogy a kétnyíltszótagos tendencia következtében a legritkábban szonoráns mássalhangzók közül esett ki a második nyílt szótag magánhangzója.[2] Ez talán összefüggésben állhat a szonoritási hierarchiával, minthogy a szonoritás a szótagmag felé nő, s onnan kifelé haladva csökken (TÖRKENCZY 1994: 377–378), s a két szonoráns elem között lévő magánhangzó ebben az értelemben optimálisabb szonoritási mintázatot mutat, mint a másik három esetben. A mai magyar nyelvre jellemző, hogy a szó belseji mássalhangzó-kapcsolatokra a legtöbb adatot olyan kombinációkban találhatjuk meg, ahol a kapcsolatot alkotó mássalhangzók között szonoritási különbség van. Ez egy olyan szótagillesztési mintázat feltételezésével magyarázható, amely kizárja, vagy legalábbis hátrányosnak ítéli az azonos szonoritású kapcsolatokat (TÖRKENCZY 1994: 365). Ugyanez a szonoritási hierarchia húzódik meg amögött is, amit a fentiekben láttunk, hogy tudniillik likvida + likvida kapcsolatokkal csak igen elvétve találkozunk a vizsgált jelenség kapcsán.

7. A kétnyíltszótagos tendencia bemutatásakor utolsó fontos körülményként a kieső magánhangzók minőségére kell a figyelmünket fordítani. A kétnyíltszótagos tendencia hatáskörébe bekerülő (azaz az annak folytán kieső) magánhangzókat a magyar nyelvtörténetben többen is vizsgálták. Ahogyan azt a tudománytörténeti összefoglalásban jeleztem, egyik írásában HORGER ANTAL úgy foglalt állást, hogy a kieső vokális felső vagy középső nyelvállású rövid magánhangzó lehet (1911: 47–48). BÁRCZI GÉZA valamennyi rövid magánhangzó kiesését lehetségesnek gondolta, de közülük kiemelkedően gyakorinak minősítette a felső (az ő szóhasználatával: magas) és a középső nyelvállású magánhangzók elmaradását (1958: 78). Mivel vizsgálataikat mindketten főként ómagyar kori közszói példákra alapozták, érdemes a kitágított forrásanyag fényében ezt a kérdést is újravizsgálnunk.

A kétnyíltszótagos tendencia következtében kiesett magánhangzók eloszlását a két elemzett korpuszban — a gyakorisági viszonyaik szerinti elrendezésben — a 4. ábra mutatja (az előfordulások abszolút értékét és a teljes korpuszban mérhető százalékos arányát is megadva).

A korabeli helyesírási szokások alapján egyes jelölési formák pontos hangértékét nem tudjuk egyértelműen meghatározni. Ezekre a kettősségekre a táblázatban is utalok, mégpedig variánsos olvasati (hangértékbeli) lehetőségeket feltüntetve: *u-o* (pl. *Hu/o/ru/osó, Áru/oki*), *ü-ö* (pl. *Pétü/öri*), *i-ë* (pl. *Ki/ërcsi/ëmény*), *o-a* (pl. *Lito/ava*). Ezt a megoldást (azaz az olvasati bizonytalanság jelzését, ami egyébként valós kiejtésbeli variánsokra is utalhat akár) ugyanis még mindig meg-

[2] Ebben a kérdésben persze akkor juthatnánk megnyugtató módon eredményre, ha azokat a lexikális elemeket is vizsgálnánk, amelyeket végső soron nem érintette a tendencia, vagyis amelyekből a nyíltszótagos szerkezet ellenére sem esett ki a magánhangzó.

nyugtatóbbnak találtam, mint az adatok határozott besorolását a nyíltabb vagy zártabb, máskor pedig a labiális vagy illabiális olvasatú adatok közé.

magánhangzó	ómagyar kori helynév		mai tájnyelvi szó	
e–ë	79	21%	39	10,5%
o	42	11%	35	9,5%
a–ȧ	36	10%	32	9%
u–o	41	11%	—	
i	10	3%	13	3,5%
ü–ö	13	3,5%	—	
o–a	12	3%	—	
i–ë	8	2%	—	
u	1	0,5%	7	2%
ö	—		2	0,5%

4. ábra. *A kétnyíltszótagos tendencia következtében kiesett magánhangzók típusai*

Az azonban a jobb elemezhetőség érdekében célszerű a nyelvállásfokok szerint rendezve is bemutatni. Ezáltal ugyanis pontosabban szembesíthetjük az adatainkat a szakirodalomban olvasható megállapításokkal. Az 5. ábrán az összevonások után előállt számarányokat láthatjuk.

nyelvállásfok	ómagyar kori helynév		mai tájnyelvi szó		összesen	
felső	11	3%	19	5%	30	8%
felső/középső	62	17%	—		62	17%
középső	42	11,5%	38	10%	80	21,5%
középső/alsó	91	25%	39	10,5%	130	35,5%
alsó	36	9,5%	32	8,5%	68	18%

5. ábra. *A kétnyíltszótagos tendencia következtében kiesett magánhangzók nyelvállásfok szerinti gyakorisági eloszlása*

A táblázatok értelmezéséhez egy módszertani megjegyzést előre kell bocsátanunk. Az ómagyar kori helynevek elemzésekor bizonyos esetekben — a fentebb jelzett okok miatt — a felső és a középső, illetőleg a középső és az alsó nyelvállású magánhangzók elkülönítésekor olykor problémába ütközünk.

Adataim között nem egy olyan található, amelyben a kieső magánhangzó minőségét a korabeli helyesírás következetlenségeiből adódóan felső vagy középső nyelvállású hangként egyaránt meghatározhatjuk. A bizonytalanul megítélhető alakok csoportjába többek között az *Alekszandertelü/öke* (1327: *Alexandertelu-ke,* ComSzat. 146) > *Alekszandertelke* (1350: *Alexandertelke,* ComSzat. 146, Szatmár vm.); *Petü/öri* (1278: *Petury,* KMHsz. 1: 224) > *Petri (*1291-94: *Petri,* KMHsz. 1: 224, Bihar vm.), *Szepü/ösi* (1267: *Scepusy,* KMHsz. 1: 262) > *Szep-si* (1317: *Scipsi,* KMHsz. 1: 262, Abaúj vm.); *Áru/oki* (1326: *Aruky,* KMHsz. 1:

36) > *Árki* (1335: *Árky,* KMHsz. 1: 36, Arad vm.); *Huru/osó* (1316: *Huruso,* KMHsz. 1: 113) > *Hursó* (1323: *Hwrso,* KMHsz. 1: 113, Bars vm.), *Babu/onya* (1268: *Babuna,* Gy. 3: 405) > *Babnya* (1326/326: *Babna,* Gy. 3: 405, Komárom vm.), *Bogu/ota* (1131 k. *Boguta,* TÓTH V. 2001: 22–23) > *Bakta* (1272/419: *Bakta,* TÓTH V. 2001: 22–23, Abaúj vm.); *Nimi/ëti* (1389: *Nymiti,* Cs. 5: 115) > *Nemti* (1429: *Nemthy,* Cs. 5: 115, Hunyad vm.); *Regi/ëte* (1298: *Rygyta,* KMHsz. 1: 230) > *Rekte* (1303/329: *Rukthe,* KMHsz. 1: 230, Abaúj vm.) helyneveket sorolhatjuk.

Más esetekben a középső és alsó tartományban szembesülünk ugyanezzel a nehézséggel. Ezt a jelenséget láthatjuk például a *Bago/ata* (1274/418: *Bagata,* Gy. 3: 68) > *Bakta* (1275: *Bokta,* Gy. 3: 68, Heves vm.), *Kanyapo/ata* (1298: *Kanapota,* KMHsz. 1: 143) > *Kanyapta* (1323/390: *Kanapta,* KMHsz. 1: 143, Abaúj vm.) helynevekben. Az ilyen kettősségek miatt vezettem be a bizonytalan olvasatra utaló sorokat is a fenti táblázatokban. Úgy látom azonban, hogy még ezekkel a bizonytalansági tényezőkkel együtt is kitapinthatunk bizonyos tendenciákat.

Feltűnik például a fenti táblázatból, hogy a biztosan felső nyelvállású magánhangzók kiesését regisztrálhatjuk a legkisebb arányban. Erre idézhetjük példaként az *i* elmaradását mutató *Bunyila* (1416: *Bwnylla,* Cs. 5: 81) > *Bonyla* (1504: *Bonyla,* Cs. 5: 81, Hunyad vm.); *Gorica* (1501: *Gorycza,* ComZag. 2: 7) > *Gorca* (1327: *Gorcha,* ComZag. 2: 7, Zágráb vm.), *Kurice* (1075/+124/+217: *Curice,* KMHsz. 1: 168) > *Kurca* (1332: *Kurcha,* KMHsz. 1: 168, Csongrád vm.), *Lestina* (1235/70: *Lesthyna,* ComArv. 26) > *Lestna* (1325: *Lesthna,* ComArv. 26, Árva vm.), *Tuhinye* (1243: *Thuhyne,* FN. 197) > *Tohnya* (1468: *Thohnya,* FN. 197, Trencsén vm.) ómagyar kori helyneveket, illetőleg az *u, i* elmaradására utaló *bajuszos ~ bajcos, fityula ~ fityla; malina ~ málna, csiripel ~ csirpöl, hasidék ~ hasdék, fesziget ~ feszget* tájnyelvi variánsokat. A felső/középső tartományba eső, tehát a nyelvállásfokukat tekintve bizonytalanul megítélhető magánhangzók kiesésére az előzőekben bőven idéztem példákat.

Az egyértelműen középső nyelvállású magánhangzók kiesésével még nagyobb arányban találkozhatunk, s az összes magánhangzó közül az *o* például a második leggyakoribb kieső hangként regisztrálható. Az adatok szerint *o* hangjukat vesztették el a kétnyíltszótagos tendencia következtében az *Ároki* (1332–7/PR.: *Aroky,* Gy. 2: 346) > *Árki* (1332–7/PR.: *Archi,* Gy. 2: 346, Fejér vm.), *Monyorós* (1391: *Monyoros,* Cs. 5: 887) > *Monyrós* (1393: *Monyros,* Cs.5: 887, Küküllő vm.), *Oroszi* (1420: *Orozy,* ComBars. 85) > *Orci* (1603: *Orszy,* ComBars. 85, Bars vm.); *Doboka* (1279: *Doboka,* Gy. 2: 66–67) > *Dobka* (1332-5/Pp.Reg: *Dobka,* Gy. 2: 66–67, Doboka vm.), *Nepocor* ([1090 k.]/227/250/611/XIX. sz.: *Nepocor,* NÉMETH 1997: 141) > *Napkor* (1312: *Napkur,* NÉMETH 1997: 141, Szabolcs vm.); *Borzova* (1436: *Borzova,* NÉMETH 2008: 35) > *Borzva* (1436: *Borzwa,* NÉMETH 2008: 35, Szatmár vm.), *Holoboka* (1347: *Holoboka,* FN. 124) > *Holboka* (1363: *Holboka,* FN. 124, Trencsén vm.), *Kamonya* (1358: *Ka-*

monya, ComZemp. 80) > *Kamnya* (1358: *Komnya,* ComZemp. 80, Zemplén vm.) helynevek. Hasonló változás húzódhat meg továbbá a *zabola ~ zabla, gabona ~ gabna, lúgozás ~ lúgzás, sehova ~ suhva, majoros ~ majros, imola ~ imla, tohonya ~ tunyha, topolya ~ toplya, borona ~ borna, koronabék ~ kornabék, zsírozó ~ zsírzó, mázoló ~ mázló* tájnyelvi variánsok létrejöttének hátterében is.

A középső/alsó tartománynál — amely a legnagyobb számú példát foglalja magába — kell szólnunk az *o–a* mellett az *ë–e* ügyéről is. Az *ë–e* hang kiesését mutató adatok ugyanis mindkét elemcsoportban túlsúlyban vannak. Az adatok némelyikében etimológiai alapon jó esélyekkel számolhatunk inkább középső nyelvállású *ë* magánhangzóval, s nem alsó nyelvállású *e*-vel (a *telek* esetében — tekintve, hogy egy elsődleges *telik*-ből alakulhatott — ezt például nagy valószínűséggel feltételezhetjük; vö. JAKAB 1957: 85), másutt e kérdésben nehezebb lenne döntésre jutni. És minthogy a helynévi adatoknál a lejegyzésekből nem tudhatjuk pontosan, hogy *e* vagy *ë* hangok estek-e ki a kétnyíltszótagos tendencia következtében, célszerűnek láttam ezt is variációs formában jelölni a táblázatban. A tájszavak esetében is ezt a megoldást alkalmaztam, mivel az egyes nyelvjárási formák a kérdéses helyen gyakran eltérő nyelvállásfokú magánhangzókat tartalmaznak. Az *ë* vagy *e* hang elmaradását feltételezhetjük például a *Berekenyes* (1348: *Berekenes,* Cs. 5: 334) > *Berkenyes* (1459: *Berkenes,* Cs. 5: 334, Kolozs vm.), *Egered* (1284: *Egered,* Cs. 3: 606) > *Egred* (1353: *Egred,* Cs. 3: 606, Sopron vm.), *Kápolnáskerecsen* (1351: *Kapulnaskerechun,* Cs. 3: 69) > *Kercsen* (1270: *Kerchen,* Cs. 3: 69, Zala vm.), *Szeredahely* (1342: *Zeredahel,* Cs. 2: 528) > *Szerdahely* (1395: *Zerdahel,* Cs. 2: 528, Baranya vm.); *Gerede* (1308: *Gurede,* KMHsz. 1: 112) > *Gerde* (1332-5/PR.: *Gerde,* KMHsz. 1: 112, Baranya vm.), *Szemere* (1243: *Scemere,* ComAbTorn. 83) > *Szemre* (1327: *Zemre,* ComAbTorn. 83, Abaúj vm.); *Gerecseny* (1305>372: *Gerechen,* KMHsz. 1: 114) > *Görcsöny* (1332-5/PR: *Guerchen,* KMHsz. 1: 114, Baranya vm.), *Redemec* (1277: *Redemech,* ComZemp. 156) > *Redmec* (1321/323: *Redmuch,* ComZemp. Zemplén vm.) helynevekben, illetőleg a *cibere ~ cibre, égeres ~ égres, fedeles ~ figyles, berekenye ~ bereknye, tekenő ~ teknyő, gépelés ~ géplés, szereda ~ szerda*, *csörege ~ csörge, derekas ~ derkas, cserepes ~ cserpes, gezemice ~ gezmece* tájnyelvi szavakban.

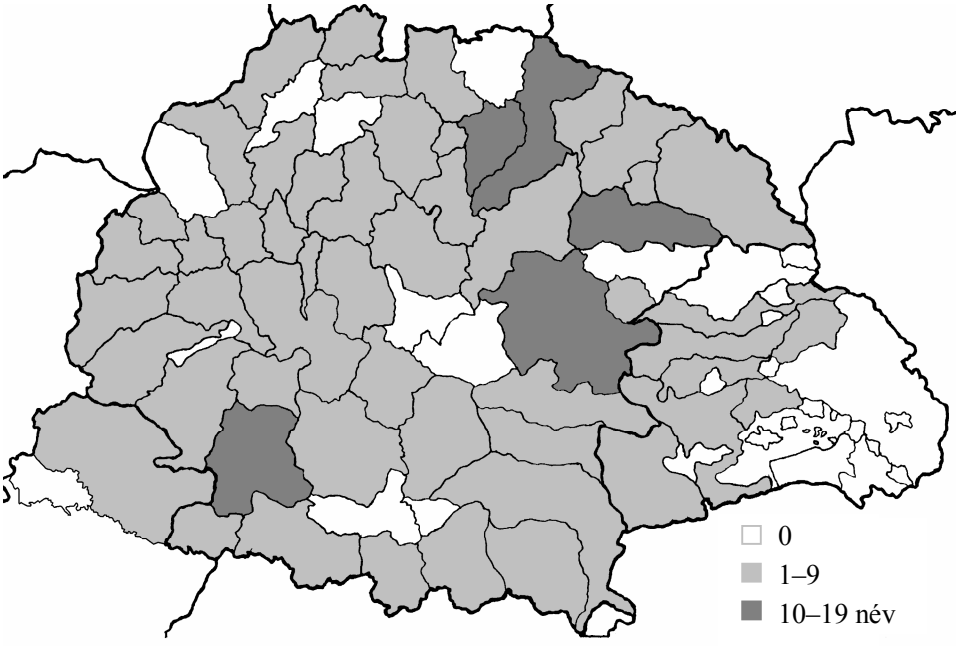
A táblázatból egyértelműen kitűnik végül az is, hogy szép számmal akadnak olyan példáink is, amelyekben alsó nyelvállású magánhangzók estek ki a tendencia működése során. Nagy valószínűséggel az *a* hang kiesését láthatjuk az *Abada* (1260/270: *Abada,* HA. 2: 75) > *Abda* ([1235–70]/353>410: *Abda,* HA. 2: 78, Győr vm.), *Kamanya* (1234: *Camana,* ComZemp. 80) > *Kamnya* (1358: *Komnya,* ComZemp. 80, Zemplén vm.); *Pagarács* (1311: *Pagarach,* ComVer. 146) > *Pagrács* (1313: *Pagrach,* ComVer. 146, Verőce vm.); *Bácsafalva* (1468: *Bachafalva,* Cs. 5: 70) > *Bácsfalva* (1505: *Bachfalva,* Cs. 5: 70, Hunyad vm.), *Dajalaka* (1508: *Doyalaka,* RÁCZ A. 2007: 84) > *Dajlaka* (1598: *Doylaka,* RÁCZ A.

2007: 84, Bihar vm.) helynevekben és a *kabala ~ kabla, pacakos ~ packas, lúdarázs ~ ludrás, kajacsos ~ kajcsos, hajadon ~ hajdon, fikanyos ~ fiknyos, langali ~ langli, fonatos ~ fontos, macatos ~ mosztos* tájnyelvi lexémákban.

Mindezek az arányok pedig azt mutatják, hogy a HORGER ANTAL által megfogalmazott kijelentést feltétlenül módosítanunk kell, sőt még BÁRCZI GÉZA vélekedése is pontosításra szorul, mivel a középső és alsó tartományban lévő magánhangzók kiesését is meglehetősen gyakran idézte elő mindkét szócsoportban a kétnyíltszótagos tendencia. Az a megállapításuk azonban, hogy a változás a rövid magánhangzókat érinti — egy-két esetleges kivételtől eltekintve (vö. pl. talán *kaláha* > *kolha*) — helytállónak bizonyult.

8. A fonológiai sajátosságok mellett a kétnyíltszótagos tendencia esetleges területi jellegzetességei ugyancsak figyelmet érdemelnek: ezeket a két korpusz sajátosságaihoz (elemszámához) igazodva külön térképeken ábrázolom.

8.1. Az ómagyar kori helynévi adatok (545 a kétnyíltszótagos tendencia hatósugarába bekerült helynév) térképes ábrázolásakor — a már korábban említett adatkezelési elvek miatt — fontosnak láttam e helyütt is elkülöníteni az utótagjukként köszói elemet tartalmazó kétrészes névformákat. A kétnyíltszótagos tendencia által érintett egyrészes neveket, illetve azokat a kétrészes elnevezéseket, amelyekben nem a földrajzi köznévi utótag módosult a változásnak köszönhetően a következő térképen ábrázolom (6. ábra).

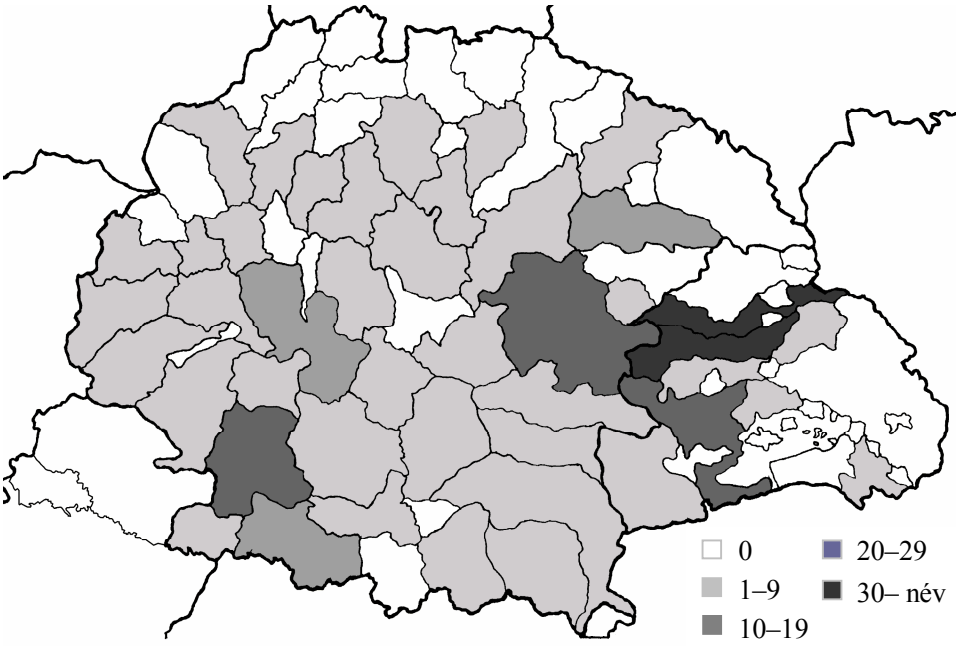

6. ábra. *A kétnyíltszótagos tendencia által érintett ómagyar kori helynevek*

Minthogy a jelenséget nagy számú ómagyar kori helynévi adat illusztrálja, ez a körülmény lehetőséget biztosít számunkra arra, hogy a térképeken gyakorisági viszonyokat is ábrázolhassunk. A szürke különféle árnyalataival jelöltem ezeket a relációkat, a fehéren maradt területek pedig azt jelzik, hogy onnan nincsenek az ómagyar korból származó adataim.

A kétnyíltszótagos tendencia által érintett helynévi adatokkal lényegében a Kárpát-medence egész területén találkozhatunk, fehér foltok csak egy-egy régióban mutatkoznak. Nagy számú adat idézhető a Dunántúlról Baranya megyéből, a Dunától keletre pedig több egybefüggő területről is: Szatmár, valamint Abaúj és Zemplén vármegyékből. A nyelvföldrajzi információk értékelésekor azonban feltétlenül számolnunk kell két tényező további hatásával is: egyrészt az okleveles adatok fennmaradásának területi különbségeivel, valamint a vármegyék között bizonyosan fennálló névsűrűségi eltérésekkel is. A tendenciákat ugyanakkor a térképek jobbára megbízhatóan jelezhetik.

Az olyan elnevezések területi jellemzőit, amelyeknek a köszói utótagját érintette a változási folyamat (tehát a *-teleke* > *-telke, -ároka* > *-árka, -monostora* > *-monostra* típusú változásokat) az alábbi térképen mutatom be.

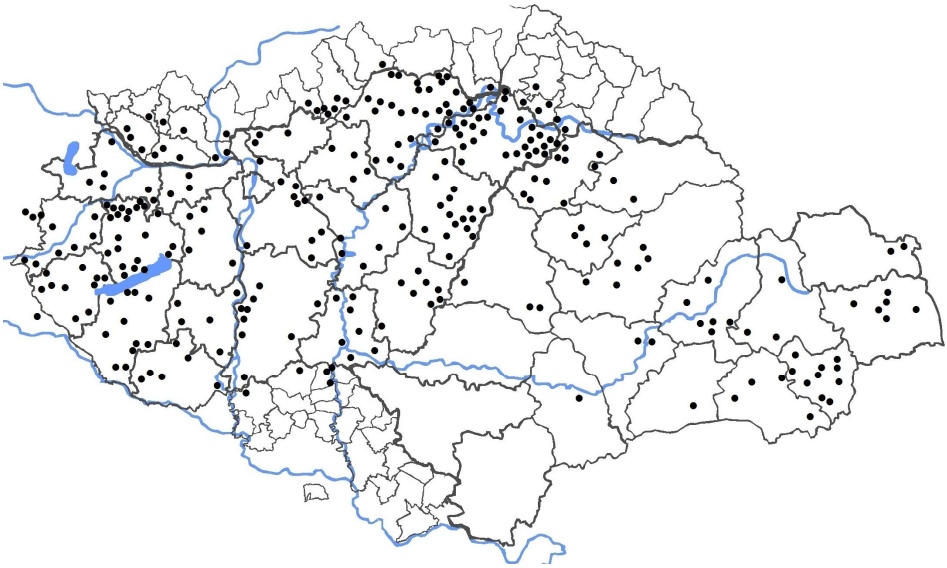

7. ábra. *A helynevek köszói utótagjában bekövetkező változás területi jellemzői*

A kétnyíltszótagos tendencia a kétrészes nevek földrajzi köznévi utótagjaira (főleg egyes lexémákat érintően) igen nagy mértékben hatott. A legtöbb példát erre a jelenségre Doboka és Kolozs megyékből találjuk, de jelentősnek mutatkozik még a változás Bihar, Erdélyi Fehér és Baranya vármegyékben is. Ennek a hátte-

rében azonban nem hangtörténeti okok húzódnak. Az itt ábrázolt helynevek legnagyobb hányadát ugyanis azok az adatok adják, amelyekben a *teleke* > *telke* változást regisztrálhatjuk. Ez a földrajzi köznév helynévformánsként Kolozs, Doboka és Erdélyi Fehér vármegyékben kiemelkedő gyakorisággal fordult elő az ómagyar korban, ezzel magyarázható tehát, hogy ezekről a területekről nagyobb számú adattal rendelkezünk, s ezzel együtt a tendencia is produktívabbnak mutatkozik (a *telek* lexéma gyakoriságához és névföldrajzi jellemzőihez lásd BÁTORI 2015). Bizonyos területeken, például az északi vármegyékben, valamint a székely nyelvterületeken ezzel szemben nem akadtam az utótagot érintő kétnyíltszótagos tendencia nyomára. Ez azonban minden bizonnyal szintén nem hangtörténeti, hanem sokkal inkább névtörténeti okokkal állhat összefüggésben.

8.2. A kétnyíltszótagos tendenciát illusztráló jelenkori tájszavak (100 variáns) területi elhelyezkedését a következő térkép szemlélteti: az egyes adatokat e helyütt — a kisebb számú előfordulás okán — egy-egy szimbólummal jelöltem.

9. ábra. *A kétnyíltszótagos tendencia által érintett jelenkori tájnyelvi elemek területi elhelyezkedése*

A szakirodalom úgy tartja, hogy a kétnyíltszótagos tendencia többnyire az egész nyelvterületen produktívnak mutatkozik, azonban a nyelvjárások között kisebb eltéréseket fedezhetünk fel: nyugaton és délnyugaton némiképp gyakoribbnak látszik, míg a keleti nyelvjárási régiókban ritkább ez a jelenség (FODOR 2001: 337–338). A jelenkori nyelvjárási lexémákra épülő vizsgálataim azt jelzik, hogy a kétnyíltszótagos tendencia által módosított lexémák nagyjából lefedik a magyar nyelvterületet, némi sűrűsödést láthatunk ugyan az északkeleti és a nyugati területeken, de feltűnő gócterületek nemigen mutathatók ki. Sokkal inkább

hiányokat láthatunk, főként a délvidéki megyékben, illetve egyes keleti régiókban. Moldvában és a székely területeken ugyancsak előfordul ez a jelenség. Mindezek a körülmények ugyanakkor e szócsoport kapcsán a feldolgozott források módszertani sajátosságaival (például a tájszótárak területi viszonyaival, a gyűjtőpontok sűrűségével is összefüggést mutathatnak). Az azonban feltétlenül jól megmutatkozik, hogy a jelenség az egész magyar nyelvterületen lényegében mindmáig produktív.

9. Ez a gondolat pedig már át is vezet minket az utolsó kérdéskörhöz: érdemes ugyanis végezetül a kétnyíltszótagos tendencia időbeli viszonyaira is figyelemmel lennünk. A kronológiai sajátosságokkal kapcsolatban HORGER ANTAL és BÁRCZI GÉZA tettek a korábbi szakirodalomban megfigyeléseket. HORGER ANTAL a jelenség kezdetét a 12. században határozta meg, ennek megállapításához — mint ahogyan a tudománytörténeti összefoglalásban jeleztem — az oklevelek és a szövegemlékek biztosították számára a forrásanyagot. A kétnyíltszótagos tendenciát lezárult folyamatnak tekintette, erre vonatkozóan a jövevényelemek vallomásaira támaszkodott, s a német, latin, szláv, román és olasz lexémák tanulságai alapján úgy vélte, hogy a változási folyamat a 15. században megszűnt (HORGER 1911: 46). BÁRCZI GÉZA ellenben arra mutatott rá, hogy a tendencia a 12–14. században érhette el a csúcspontját, de ennél korábban és később is aktív lehetett (1958: 78–79). Ő tehát jelentősen lazított a HORGER által megadott szigorú időkereteken.

Az ómagyar kori helynevekből és jelenkori tájszavakból álló korpuszom adatai azt jelzik, hogy a változásra utaló nyomokat már az igen korai datálású okleveleink helynevei között is fellelhetjük. A *Pereked* (+1075/+158/403/PR.: *Perecud,* KMHsz. 1: 221) > *Perked* (+1015/+158//XV.: *Perkud,* KMHsz. 1: 221) Baranya megyei helynévben megfigyelhető módosulást azonban éppen kronológiai tekintetben nem értékelhetjük megnyugtató módon, mivel az adat hamis és másolt oklevélben maradt ránk. Az első biztos adatokkal ezért csupán a későbbi évszázadokban találkozunk. A 13. századból már viszonylag nagy számban idézhetünk adatokat, de a nagyarányú felszaporodásuk a 14. században mutatkozik meg. Ez a gyarapodás természetesen kapcsolatban állhat az írott források számának növekedésével is, sőt elsősorban éppen ezt tükrözheti.

A 13. században érintette a kétnyíltszótagos tendencia többek között a *Szolga*győr (1222: *Zuluga Geur,* Gy. 4: 383–384) > *Szolga*győr (1223: *Sculgageur,* Gy. 4. 383–384, Nyitra vm.), *Zsitova* (1247: *Sitoua,* Gy. 4: 326) > *Zsitva* (1274: *Sytthwa,* Gy. 4: 326, Nyitra vm.), *Radovány* (1267: *Rodowan*, Gy. 3: 449) > *Radvány* (1297: *Roduan,* Gy. 3: 449, Komárom vm.), *Homoki* (1274: *Humuky,* Cs. 3: 611) > *Homki* (1281: *Honky,* Cs. 3: 611., Sopron vm.) és a *Beremen* (1281: *Beremen,* KMHsz. 1: 54) > *Bermen* (1296: *Bermen,* KMHsz. 1: 54, Baranya vm.) helyneveket.

A változás valamikor a 13. és 14. század között mehetett végbe az *Abara* (1221: *Abara,* ComZemp. 135) > *Abra* (1300: *Abra,* ComZemp. 135, Zemplén vm.), *Egered* (1284: *Egered,* Cs. 3: 606) > *Egred* (1353: *Egred,* Cs. 3: 606, Sopron vm.), *Gyéresteleke* (1292: *Gerusteleke,* Cs. 5: 707) > *Gyérestelke* (1338: *Gerestelke,* Cs. 5: 707, Torda vm.) stb. helynevekben.

A kétnyíltszótagos tendencia 14. századi produktivitását mutatják az *Alekszanderteleke* (1327: *Alexanderteluke,* ComSzat. 146) > *Alekszandertelke* (1350: *Alexandertelke,* ComSzat. 146, Szatmár vm.), *Ároki* (1326: *Aruky,* KMHsz. 1: 36) > *Árki* (1335: *Árky,* KMHsz. 1: 36, Arad vm.), *Holoboka* (1347: *Holoboka,* FN. 124) > *Holboka* (1363: *Holboka,* FN. 124, Trencsén vm.), *Hurusó* (1316: *Huruso,* KMHsz. 1: 113) > *Hursó* (1323: *Hwrso,* KMHsz. 1: 113, Bars vm.), *Kamonya* (1358: *Kamonya,* ComZemp. 80) > *Kamnya* (1358: *Komnya,* ComZemp. 80, Zemplén vm.), *Monyorós* (1391: *Monyoros,* Cs. 5: 887) > *Monyrós* (1393: *Monyros,* Cs.5: 887, Küküllő vm.), *Vojada* (1320: *Bojada,* ComZemp. 201) > *Vajda* (1329: *Woyda,* ComZemp. 201, Zemplén vm.), *Gálospéteri* (1321: *Galuspetury,* NÉMETH 2008: 90) > *Gálospetri* (1322/323: *Galuspetri,* NÉMETH 2008: 90, Szatmár vm.) névformák.

A *Koppánymonostora* (1394: *Koppanmonostora,* Cs. 3: 505) > *Koppánymonostra* (1420: *Koppanmonostra,* Cs. 3: 505, Komárom vm.), *Németi* (1389: *Nymiti,* Cs. 5: 115) > *Nemti* (1429: *Nemthy,* Cs. 5: 115, Hunyad vm.), *Jákóteleke* (1393: *Jakoteleke,* Cs 5: 362) > *Jákótelke* (1408: *Jakotelke,* Cs. 5: 362, Kolozs vm.) helynevekben a változás feltehetően a 14–15. század fordulóján realizálódott.

A kétnyíltszótagos tendencia 15. századi működése az Alsó*egeres* (1440: *Also Egeres,* Cs. 5: 700) > *Alsóegres* (1440: *Alsoegrus,* Cs. 5: 700, Torda vm.), *Balátafalva* (1424: *Balathafalua,* ComSzat. 7) > *Balotfalva* (1463: *Balothfalwa,* ComSzat. 7, Szatmár vm.), *Baksafalva* (1428: *Baxafalwa,* Cs. 2: 735) > *Baksfalva* (1428: *Baxfolwa,* Cs. 2: 735, Vas vm.), *Bereki* (1433: *Bereky,* Cs. 3: 600) > *Berki* (1433: *Berky,* Cs. 3: 600, Sopron vm.) adatokkal illusztrálható.

S idézhetünk végül a 15–16. században végbemenő változást alátámasztó adatokat is: *Bácsafalva* (1468: *Bachafalva,* Cs. 5: 70) > *Bácsfalva* (1505: *Bachfalva,* Cs. 5: 70, Hunyad vm.), *Bunyila* (1416: *Bwnylla,* Cs. 5: 81) > *Bonyla* (1504: *Bonyla,* Cs. 5: 81, Hunyad vm.), *Kupecsine* (1455: *Kupechyne,* ComZag. 1: 164) > *Kupcsina* (1500: *Kupchyna,* ComZag. 1: 164, Zágráb vm.), *Dalumár* (1484: *Dalwmar,* Cs. 5: 84) > *Dalmár* (1519: *Dalmar,* Cs. 5: 84, Hunyad vm.), *Tanyásteleke* (1429: *Thanyasteleke,* Cs. 5: 141) > *Tamástelke* (1507: *Thamasthelke,* Cs. 5: 141, Hunyad vm.). A 16. században következett be a változás a Bihar megyei *Dajalaka* (1508: *Doyalaka,* RÁCZ A. 2007: 84) > *Dajlaka* (1598: *Doylaka,* RÁCZ A. 2007: 84, Bihar vm.) településnévben.

A kétnyíltszótagos tendencia jelenkori produktivitásáról minden kétséget kizáróan tanúskodnak az élőnyelvi adatok (noha ezek között olyanok is lehetnek,

amelyekben a változás jóval régebbi időkben zajlott le), ezek ugyanis — mint a korábbiakban részletesen is láthattuk — a tendencia több típusára is meglehetősen nagy számban idézhetők. Ez pedig egyértelműen azt jelenti, hogy a kétnyíltszótagos tendencia a 15. századot követően sem szűnt meg, hanem tulajdonképpen mindmáig élő folyamatként működik.

Irodalom

E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *Magyar nyelvtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó. 106–128, 301–351, 596–609.

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

BAKRÓ-NAGY MARIANNE 1998. Hangváltozás — artikuláció — percepció. In: GÓSY MÁRIA. szerk. *Beszédkutatás '97. Szófonetikai vizsgálatok.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 231–240.

BAKRÓ-NAGY MARIANNE 1999. Protoszótag. A finnugor alapnyelv szótagtípusai. In: KASSAI ILONA szerk. *Szótagfogalom — szótagrealizációk.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 11–51.

BALÁZS JÁNOS 1967a. Szinkrónia és diakrónia, változás és egyensúly a magyar nyelv rendszerében. *Nyelvtudományi Értekezések 58:* 70–74.

BALÁZS JÁNOS 1967b. A gazdaságosság a szótagképződésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 5:* 7–39.

BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet.* Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.

BÁRCZI GÉZA 1967. Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története.* Budapest, Tankönyvkiadó. 95–180.

BÁTORI ISTVÁN 2015. A *telek* mint helynévformáns. *Magyar Nyelvjárások 53:* 95–106.

BERECZKI GÁBOR 1996. *A magyar nyelv finnugor alapjai.* Budapest, Universitas Kiadó.

ComAbTorn. = NEHRING, KARL 1977. *Comitatus Abaujvariensis et Tornensis.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 7. München.

ComArv. = NEHRING, KARL 1976. *Comitatus Arvensis.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 5. München.

ComBars. = NEHRING, KARL 1975. *Comitatus Barsiensis.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 4. München.

ComBer. = HELLER, GEORG 1983. *Comitatus Bereghiensis.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 15. München.

ComMar. = HELLER, GEORG 1985. *Comitatus Marmarosiensis.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 18. München.

ComSzat. = HELLER, GEORG 1981. *Comitatus Szathmariensis.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 14. München.

ComUg. = HELLER, GEORG 1955. *Comitatus Ugocsiensis.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 18. München.

ComVer. = HELLER, GEORG 1976. *Comitatus Veroecensis.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 6. München.

ComZag. = HELLER, GEORG 1980. *Comitatus Zagrabiensis I–II.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 11/1–2. München.

ComZemp. = HELLER, GEORG 1981. *Comitatus Zempliniensis.* Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A: Die historischen Ortsnamen von Ungarn 13. München.

Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch Ungarischen I–II.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993–1995.

FEHÉR KRISZTINA 2009. Dialektális hangjelenségek és az ún. zöngésségi hasonulások. In: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA szerk. *Nyelvelmélet és dialektológia.* Piliscsaba, PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. 85–96.

FEHÉR KRISZTINA 2013. A huszadik század eleji újgrammatizmus és a nyelvi változások. *Magyar Nyelvőr 137:* 129–154.

FN. = FEKETE NAGY ANTAL 1941. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában IV. Trencsén vármegye.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

FODOR KATALIN 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: KISS JENŐ szerk. *Magyar dialektológia.* Budapest, Osiris Kiadó. 325–350.

GOMBOCZ ZOLTÁN 1922/1997. Nyelvtörténeti módszertan. In: GOMBOCZ ZOLTÁN, *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 73–128.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

HA. 1–3. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 1997, 1999, 2012. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. 2. Doboka–Győr vármegye. 3. Heves–Küküllő vármegye.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

HORGER ANTAL 1911. *Egy ismeretlen magyar hangtörvény.* Nyelvészeti Füzetek 65. Budapest.
HORGER ANTAL 1913. Borjú, gyapjú, csalán. *Magyar Nyelv 9:* 111–116.
HORGER ANTAL 1942. Katona. *Magyar Nyelv 38:* 334–337.
HORGER ANTAL 1944. Est, este, eset. *Magyar Nyelv 40:* 264–269.
JAKAB LÁSZLÓ 1957. Telek. *Magyar Nyelvjárások 4:* 81–86.
KASSAI ILONA 1981. A magyar beszéd hangsorépítési szabályszerűségei. *Magyar Fonetikai Füzetek 8:* 63–85.
KASSAI ILONA 1998. *Fonetika.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
KASSAI ILONA 1999. Nyelvek és kultúrák érintkezésének tükröződése a magyar szótag szerkezetében. In: KASSAI ILONA szerk. *Szótagfogalom — szótagrealizációk*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet. 113–119.
KATONA CSILLA 2016. A hangátvetés a magyarban. *Magyar Nyelvjárások 54:* 51–81.
KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 28. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése.* Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, Akadémiai Kiadó.
KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
KUBINYI LÁSZLÓ 1958. Magyar nyelvtörténeti változások vélhető összefüggéseiről. *Magyar Nyelv 54:* 213–232.
B. LŐRINCZY ÉVA 1979. *A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
MÁTÉ JAKAB 1997. *Elméletek, irányzatok és módszerek I. A 19. századi nyelvtudomány rövid története.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
NÉMETH PÉTER 1997. *A középkori Szabolcs megye települései.* Nyíregyháza, Ethnica.
NÉMETH PÉTER 2008. *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig.* A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai 60. Nyíregyháza.
NYIRKOS ISTVÁN 1993. *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban.* Debrecen.
OLASZY GÁBOR 2007. *Mássalhangzó-kapcsolódások a magyar beszédben.* Budapest, Tinta Kiadó.
PAPP ISTVÁN 1963. Voltak-e sorvadó magánhangzók a nyelvünkben? In: BENKŐ LORÁND–(LIGETI LAJOS–PAIS DEZSŐ) szerk. *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből.* Nyelvtudományi Értekezések 40. Budapest, Akadémiai Kiadó. 288–295.
PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

REBRUS PÉTER–TRÓN VIKTOR 2002. A fonotaktikai általánosításokról. Kísérlet a magyar mássalhangzó-kapcsolatok nem-reprezentációs leírására. In: MALECZKI MÁRTA szerk. *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 17–63.

SIPTÁR PÉTER 1998. Hangtan. In: É. KISS KATALIN–KIEFER FERENC–SIPTÁR PÉTER szerk. *Új magyar nyelvtan.* Budapest, Osiris Kiadó. 293–390.

TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.

TÓTH VALÉRIA 2001. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

TÖRKENCZY MIKLÓS 1994. A szótag. In: KIEFER FERENC szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 273–392.

ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA. főszerk. 1979–2010. *Új magyar tájszótár I–V*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ZELLIGER ERZSÉBET 1991. Az igetövek. In: BENKŐ LORÁND főszerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 41–59.